

ROELOFF'S UITSTOOMINGSINRICHTING, DELFHAVEN

CULTUURHISTORISCHE BESCHRIJVING

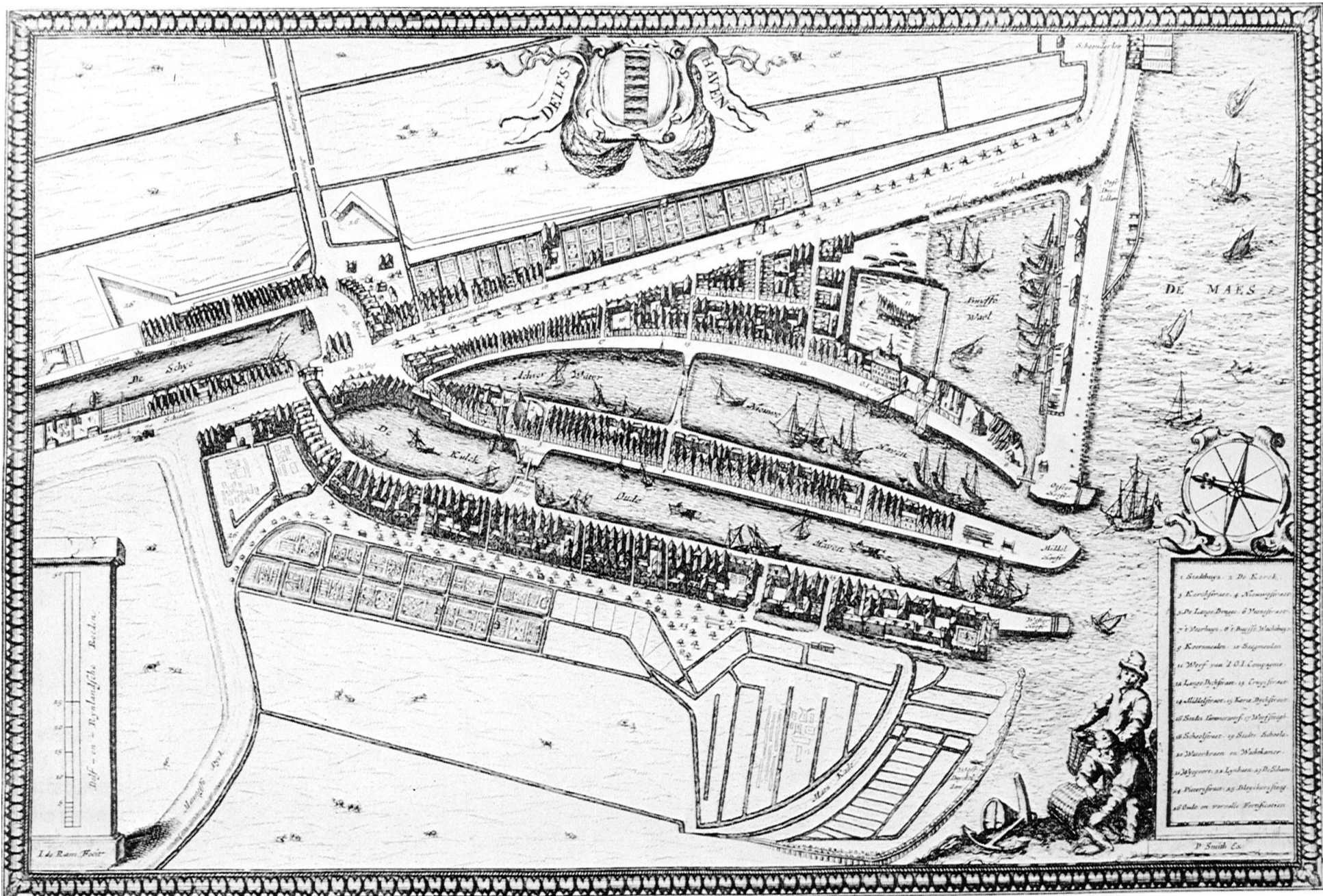

Bedrijvigheid op de kop van de Mathenesserdijk, gezien vanuit het zuiden, rond 1900. Aan de rechterkant de wand waar Roeloff's uitstoomingsinrichting zich in 1892 vestigde. [Okkema 1977, 75]

INHOUD

VERANTWOORDING	5
MATHENESSERDIJK	7
ROELOFF'S UITSTOOMINGS-INRICHTING	14
BOUWFASES	17
BESCHRIJVING	33
CONCLUSIES COMPLEX	51
NOTEN & BRONNEN	55

STEEN
HUIS
MEIJERS

Rond 1700 was Delfshaven uitgegroeid tot een satelliet van Delft. Pas in 1795 werd Delfshaven zelfstandig, waarmee de angst van Delft dat de havenplaats de stad voorbij zou streven gegrond bleek. [De Roy van Zuidewijn 1990, 1]

VERANTWOORDING

Het fabriekscaplex van de voormalige 'Roeloff's uitstoomingsinrichting, stoomververij en chemische wasserij NV' aan de Mathenesserdijk in Delfshaven is in verschillende bouwfases gerealiseerd. De fabriek, gelegen tussen de dijk en de Schie, heeft geen beschernde status. Wel maakt de fabriek deel uit van historisch Delfshaven, dat in 1991 werd aangewezen als Beschermd Stadsgezicht. Het fabriekscaplex is een beeldbepalend element aan de Schie, prominent in beeld vanaf de Lage Erfbrug. De fabrieksschoorsteen is van vele kanten zichtbaar, onder meer vanaf de Voorhaven in het oude Delfshaven. Ten behoeve van de herontwikkeling van het complex is behoefte aan een cultuurhistorisch onderzoek.

Hoewel er de afgelopen jaren veel ontwerpen voor de fabriek in Delfshaven zijn getekend, is (voor zover ons bekend) nog maar weinig onderzoek gedaan naar de ontwikkeling en cultuurhistorische betekenis van het complex. De cultuurhistorische beschrijving heeft als doel inzicht te krijgen in de ontwikkeling van het ensemble. Dit is uitgewerkt in een beschrijving van de bouwgeschiedenis en de ruimtelijke opzet van het complex.

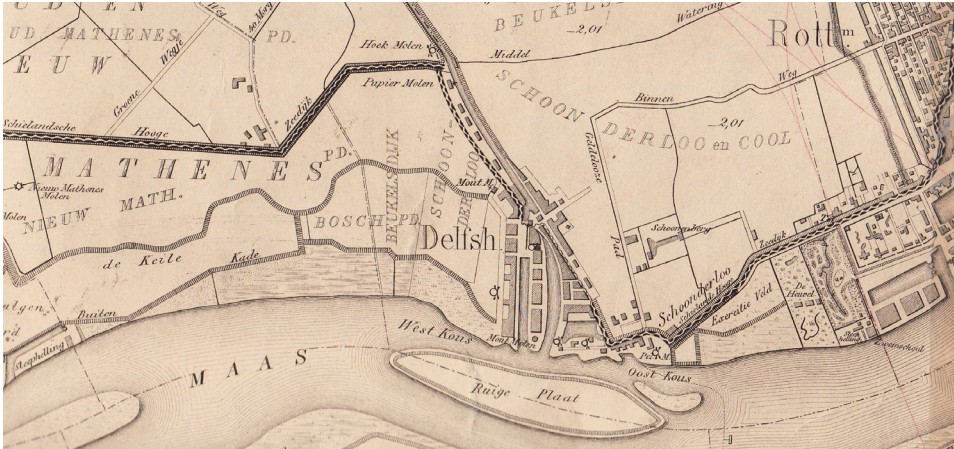
SteenhuisMeurs BV
Schiedam, 5 juli 2010

Delfshaven en omstreken in de zeventiende eeuw. Belangrijk element is Schielands Hoge Zeedijk (aan de zuidwestzijde van 'de Matenes polder'), waar de Mathenesserdijk onderdeel van uitmaakt. Kaart van Floris Balt-hasarsz. van Berckenrode uit 1611.

Schilderij van molen de Graankorrel, waarop te zien is hoe de Mathenesserdijk tot in de negentiende eeuw een nauwelijks bebouwde doorgaande route was. [GAR]

Delfshaven en omgeving in 1850. Het traject van Schielands Hoge Zeedijk is hier tot aan Rotterdam te zien. [DS+V]

MATHENESSERDIJK

De geschiedenis van het fabriekscomplex van Roeloff's Uitstoomingsinrichting hangt sterk samen met de ontwikkelingen langs de Mathenesserdijk. Deze dijk bestaat al sinds de middeleeuwen en was niet alleen een dominant element in het landschap, en als route van Delfshaven naar Schiedam. Om de fabriek in zijn context te kunnen plaatsen, zijn hieronder een aantal episodes uit de geschiedenis van de Mathenesserdijk en Delfshaven op een rij gezet.

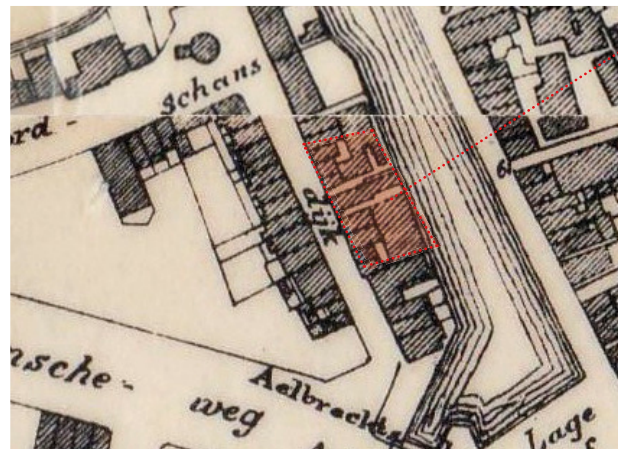
In 1389 werd de Delf, het kanaal bij Delft, verlengd naar Overschie en uiteindelijk de Merwede (de huidige Nieuwe Maas), waardoor Delft een haven kreeg. Deze haven kreeg de naam Delftshaven of Delfshaven; de waterloop tussen Overschie en Delfshaven werd Delfshavense Schie genoemd. Voor een deel liep deze langs de Mathenesserdijk. Door buitendijkse inpolderingen tussen Schiedam en Rotterdam werd het mogelijk Delfshaven uit te breiden. Delft liet echter niet teveel macht aan

De kop van de Mathenesserdijk, gezien vanuit het noorden, omstreeks 1910. [Okkema 1977, 77]

Delfshaven: de stad vreesde dat ze bij verzelfstandiging van haar satelliet de concurrentie niet aan zou kunnen. Deze angst was niet geheel onterecht. Door de aanwezigheid van de haven, pakhuizen en branderijen had Delfshaven economisch potentieel. De havenplaats werd in de achttiende eeuw zelfstandig en verwerf in 1825 stadsrechten.

Door de teloorgang van de jeneverindustrie in de negentiende eeuw, kwam Delfshaven echter economisch in zwaar tij. De situatie was zo nijpend dat de stad zelf verzocht om door Rotterdam te worden geannexeerd. Het verzoek werd in eerste instantie niet gehonoreerd, tot in 1886 in Rotterdam het besef opkwam dat de binnenstad te vol werd en te onhygiënisch was. Het grondgebied van Delfshaven bood de mogelijkheid voor uitbreiding van de stad, de haven en de industrie. Eenmaal geannexeerd, bleek Delfshaven voor Rotterdam de ideale plek om vervuilende en gevaarlijke fabrieken uit het stadscentrum heen te verplaatsen.

Kadastrale kaart (1910). De uitsnede toont de kop van de Mathenesserdijk, de rode markering laat de huidige omvang van het fabriekscomplex zien. Rechts onder is de voormalige branderij. [DS+V]

Zicht op de Delfshavense Schie vanaf het Lage Erf (nu Lage Erfbrug), omstreeks 1900. Op de linkeroever de jeneverbranderij die J. Roeloff in 1892 had opgekocht (met de witte geveldelen), links daarvan een kolenbranderij. [GAR]

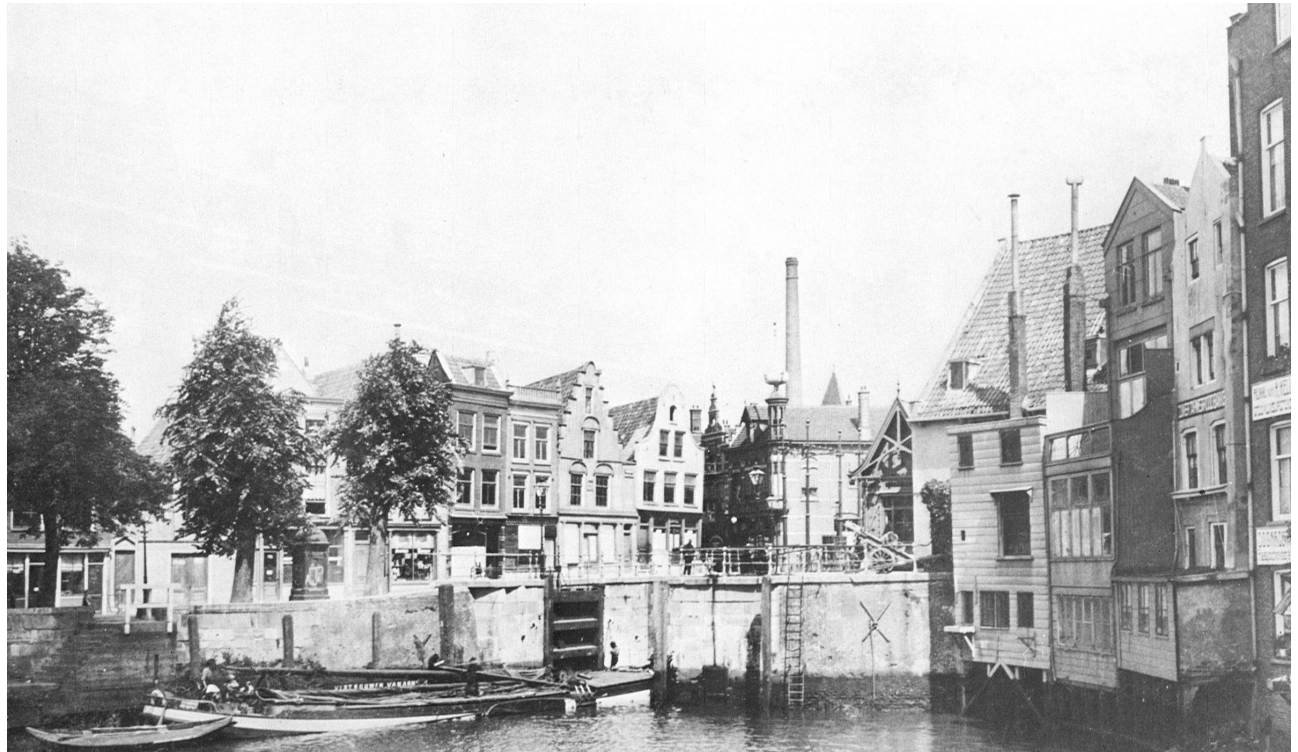

Indertijd maakte de kop van de Mathenesserdijk deel uit van het centrum van Delfshaven. De dijk lag in het verlengde van de Havenstraat, gescheiden door een brug over de Voorhaven. Tussen 1900 en 1910 reed de tram naar Schiedam over de Mathenesserdijk, omdat dit nog steeds de doorgaande route was. In de omgeving van de Voorhaven was de dijk dicht bebouwd, vooral aan de westzijde. Aan de straatkant was een functiemenging van wonen en werken, aan de waterkant bevonden zich industrie en werkplaatsen. Even verderop langs de dijk ging de stedelijkheid abrupt over in uitgestrekte polderweides waar nog koeien stonden te grazen.

De kleinschaligheid die nu nog wel aan de Voor- en Achterhaven te zien is, werd in 1910 doorbroken met de aanleg van de Schiedamseweg. Deze brede straat werd de nieuwe verbinding met Schiedam, waardoor de Mathenesserdijk de functie van hoofdroute verloor en bovendien niet meer direct in verbinding stond met de Havenstraat en de Voorhaven. Op de kadastrale kaart uit 1910 is goed te zien hoe de dijk van een prominente verkeersader tot een secundaire straat veranderde.

Tot in de twintigste eeuw was de grens tussen stad en platteland nog erg hard: het gebied ten noorden van de Noordschans werd gebruikt als weideland. [GAR]

Tot 1910, toen de Schiedamseweg werd aangelegd, liep de Voorhaven tot aan de hoek van de Mathenesserdijk (foto boven van ca 1905; met de fabrieksschoorsteen van Roeloff's). Onder is de doorbraak te zien, waardoor de Mathenesserdijk zijn functie als doorgaande route verloor. [De Roy van Zuydewijn 1990]

Het zuidelijkste puntje van de Mathenesserdijk (huidige Café Soif) omstreeks 1900. Op het achterterrein van de directeurswoning op nummer 430 stond nog een kolenbranderij. Ernaast is de kopgevel van de branderij te zien, die destijds al in bezit van Roeloff was. [GAR]

ROELOFF'S UITSTOOMINGS-INRICHTING

Chemische wasserijen reinigden eind negentiende, begin twintigste eeuw vooral met licht ontvlambare stoffen als benzine en kerosine. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de gemeente Rotterdam ook deze industrie uit het stadscentrum wilde weren. Een voorbeeld hiervan was het bedrijf van 'stoffenverver' J. Roeloff, die in 1878 aan het Steiger begonnen was. Via de Delftsevaart kwam hij in 1890 in de Westewagenstraat terecht. Of hij gedwongen is verhuisd is niet bekend, maar in ieder geval vestigde het bedrijf zich in 1892 aan de Mathenesserdijk. Roeloff nam hier het pand van een voormalige branderij, vermoedelijk voor jenever, over. Waar hij tot 1892 te boek stond als stoffenverver, noemde hij zijn bedrijf vanaf toen 'stoomververij en chemische wasscherij'.¹

Zicht vanaf het Lage Erf, 1904. Het achterhuis van de directeurswoning is inmiddels gebouwd, de schoorsteen nog niet. [GAR]

Zicht vanaf de Schie op de Graankorrel. Ervoor staat een fabriekspand die wat betreft vorm en typologie sterk overeenkomt met de verderop gelegen branderij. [GAR]

Ansicht uit 1904, nog voor de bouw van de schoorsteen. Goed te zien is de lage, industriële bebouwing langs de Schie, ten noorden van de branderij. [Okkema 1977, voorzijde]

Het bedrijf van Roeloff groeide snel. In 1904 werd het belendende pakhuis (gebouwd rond 1890) overgenomen, een bedrijfsruimte aan de straatkant. Een jaar later breidde Roeloff de branderij aan de achterzijde uit zodat het souterrain kort op de Schie kwam te liggen. Tevens werd dat jaar de schoorsteen gebouwd.² De ververij en wasserij was niet alleen in Delfshaven gevestigd, maar had in deze tijd ook twee vestigingen in de stad. Op de Rotterdamse nijverheidstentoonstelling van 1905 kreeg het zelfs de hoogste onderscheiding. Het succes van het bedrijf leidde de eerste decennia van de twintigste eeuw tot gestage uitbreiding van het complex. Inmiddels was ook een zoon, H.J. Roeloff, in het bedrijf gekomen. Hij verhuisde in 1916 met zijn gezin naar het pand op nummer 204 en nam het bedrijf in 1918 over van zijn vader. De naam veranderde in 'Roeloff's uitstoomingsinrichting, stoomververij en chemische wasserij' en het bedrijf ging naar de beurs.³ Vanaf 1923 werd ook van panden in de omgeving gebruik gemaakt: op Mathenesserdijk 471, aan de overkant, was de wagenremise, nummer 467b werd vermoedelijk als kantoor gebruikt en Noordschans 14b heeft een paar jaren gediend als afdeling Tapijtreiniging.

De firma Roeloff's beleefde na de eeuwwisseling een enorme groei, zo blijkt uit verschillende vestigingen in Rotterdam en Delft, een onderscheiding op de Nijverheidstentoonstelling en visitekaartjes voor de (vrouwelijke) clientèle. [AHHD, Collectie SteenhuisMeurs]

Na bijna dertig jaar van gestage groei door de aankoop van belendingen, werd de fabriek in 1926 op grote schaal uitgebreid. Ten noorden van de bestaande fabriek werd grond langs de Schie verworven en bouwrijp gemaakt.⁴ Hier kwam een fabrieksgebouw van drie bouwlagen met een souterrain. De constructie was van gewapend beton, de gevelindeling volgde de functies van het gebouw en het dak was plat. Daarnaast was in het ontwerp veel aandacht besteed aan de toetreding van licht en lucht door de grote vensters en de open ruimtes tussen de oude gebouwen en het nieuwe. Het is onbekend wie de architect was van het gebouw. De betonnen dakplaten werden mogelijk geleverd door NV Betondak uit het Zuid-Hollandse Arkel. Ze lijken sterk op een advertentie van dit bedrijf uit 1928 (zie afbeelding).⁵ De gevels van de fabriek zijn van baksteen; het is niet duidelijk of de witte keimlaag al bij de bouw werd aangebracht.

Tegelijk met de bouw van de fabriek aan de Schie, verrees aan de Mathenesserdijk een representatief kantoorpand, dat zich met de rode baksteen en natuurstenen details voegt in de vormtaal van de omgeving. Zo ontstond een opmerkelijk contrast tussen de gelijktijdig gebouwde

'moderne' fabriek aan de Schie en het 'traditionele' kantoorgebouw aan de Mathenesserdijk. Het fabrieksgebouw uit 1926 diende als voorbeeld voor de latere uitbreidingen aan de kant van de Schie. Vermoedelijk werd in 1946 het middendeel gebouwd, achter het pakhuis aan de dijk. Het pand van de voormalige branderij werd in 1952 grondig verbouwd. Er kwam een nieuwe gevel, die de vormgeving, materialisatie en gevelopbouw van de fabriek uit 1926 volgt. Van het oude branderijgebouw bleef door de ingrepen niets over, behalve de locatie van de gebouwdelen. De

Advertentie uit 1928 van NV Betondak uit het Zuid-Hollandse Arkel. [GVNL]

Foto van de fabriek vanaf de Aelbrechtskade, omstreeks 1954. [GAR]

ingreep was onderdeel van grootschalige vernieuwing en modernisering van de panden in de periode tussen 1940 en 1966. Naast de veranderingen aan het gebouw (zie het hoofdstuk bouwfasen), moest het bedrijf zich ook aanpassen aan veranderende milieueisen. Waar de fabriek vanaf 1926 toestemming had om chemische resten op de Delfshavense Schie (de boezem voor het gebied ten westen van de Schie) te lozen, werd in 1951 de vergunning vernieuwd onder striktere voorwaarden. Pas in 1960 werd het bedrijf aangesloten op het gemeentelijk riool.⁶

Hoewel de verbouwingen de interne structuur van het complex aanzienlijk verbeterden en moderniseerden, brachten ze het bedrijf niet de voorspoed die wellicht verwacht werd. In 1967 werd het bedrijf verkocht aan B.V. Stoom- en Chemische Wasserij Nijman uit Schiedam. Al vrij snel, in 1973, verkocht Nijman de fabriek op zijn beurt aan een bedrijf voor elektrotechniek van de gebroeders Schweers uit Rotterdam, die opmerkelijk genoeg in de jaren vijftig de neonreclame voor Roeloff's hadden verzorgd. Met deze overname verloor het complex zijn functie als stomerij, wasserij en ververij.⁷

Situatie na de bouw van de nieuwe pui (1952), dak van de oude branderij is nog ongewijzigd en voor de toevoeging van neonreclame (1955). [GAR]

Situatie met het nieuwe dak op de voormalige branderij, inmiddels met neonreclame (1955). De foto bevindt zich in een vitrine binnen de huidige gevel aan de Mathenesserdijk.

Situatie, vermoedelijk halverwege de jaren tachtig, met de gebroeders Schweers als eigenaren van het complex. [GAR]

1892 VESTIGING ROELOFF'S IN DELFSHAVEN

1905 AANKOOP PAKHUIS EN BOUW SCHOORSTEEN

1910 UITBREIDING ..

1926 VERDUBBELING

1948 INTERNE EN EXTERNE AANPASSINGEN

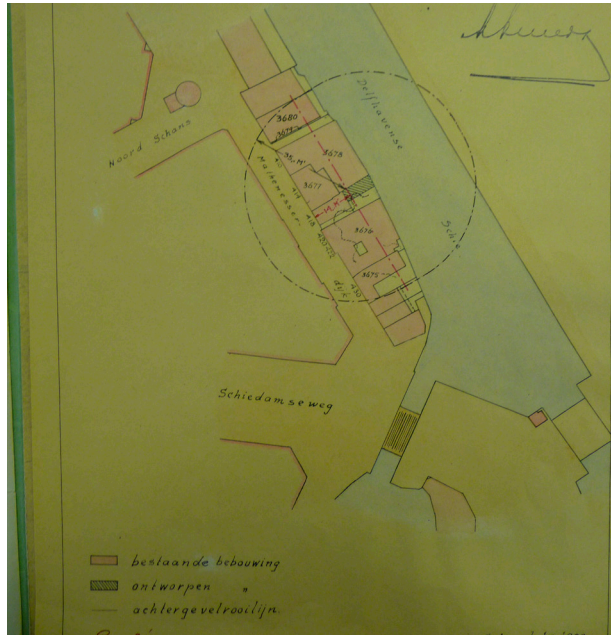
1958

BOUWFASES

Het in de loop der jaren sterk uitgebreide imperium van J. Roeloff en zoon heeft een duidelijk stempel gedrukt op de omgeving. Dat het fabriekscomplex een pastiche is van gebouwen uit verschillende periodes komt de leesbaarheid niet ten goede. Ook het gebrek aan bouwdoSSIERS van voor de oorlog, een gevolg van het bombardement van 14 mei 1940 toen het Rotterdamse gemeentearchief in vlammen op ging, bemoeilijkt de zoektocht naar de ontstaansgeschiedenis van de fabriek. Uiteindelijk is via telefoonboeken, kadastrale kaarten, pandkaarten, aankoopaktes en (naoorlogse) bouwtekeningen een tijdslijn ontstaan. De verschillende fases van aankoop, sloop, nieuw- en verbouw worden op de volgende pagina's in beeld gebracht.

Situatietekening ten bate van de uitbreiding van de textieldrukkerij in 1950. [GAR]

Gevelstenen aan de Mathenesserdijk. De bovenste hoort bij nummer 410, de onderste bij 418.

2410		Mathenesserdijk. D 1, 2 en 3	
esserdijk. D 1, 2 en 3		Schoonakker, M. ijzerw. Mathenesserd. 178b	
in ijzerwaren en huis-	46b	Roeloff's Uitstoomingsinricht. Stoomverv.	
ikelen - Mathenesserdijk	48a	en Chem. Wasscherij, N.V. - Mathe-	
nesserdijk	48b	nesserdijk... .. 178-204	
amerman en aannemer	48b	Gem. Bank v. Leening, bijk. J - Mathen.d. 182a	
ijk... ..	48b	Remeus, C. J., beheerder Gem. Bank v.	
de, adj. comm. directe	48b	Leening - Mathenesserdijk 182b	
r. en acc. - Mathen.dijk	48b	Roeloff, H.J., direct. N.V. Roeloff's Uitstoo-	
specifice v. den Arbeid	48b	mings-Inr., Stoomververij en Chem.	
ijk... ..	48b	Wasscherij - Mathenesserdijk 204	
uliere - Mathenesserdijk	48b	Bekink, L., meubelmaker en antiquair -	
uurman - Mathenesserd.	48b	Mathenesserdijk... .. 206a-b	
oman - Mathenesserdijk	48c	Hubers, M., boekhand. - Mathenesserdijk 208a	
hn. bedrijfsl. - Mathen.d.	50a	Winkelman, P. H. M., begraf.ondernemer -	
kantoorbed. - Mathen.d.	50b	Mathenesserdijk... .. 208b	
erman - Mathenesserdijk	50b	Linssen-Segeren, A. W. C., koffiehuish. -	
, adj.-commies G.E.B. -	50b	Mathenesserdijk... .. 210a	
ijk	50b	Nijs, J. P. de, koffiehuish. - Mathenesserd. 210b	
derw. - Mathenesserdijk	50b	Mathenesserlaan. D 4 en 5	
terwijzer - Mathenesserd.	50b	Mathenesserlaan Nos. 167-491.	
t. rijksbelast. - Mathen.d.	50b	Goorhuis, J., huisbewaarder - Matheness.l. 167	
gem. ambt. - Mathen.dijk	50c	„Hago” Handel, Expeditie en Opslag v.	
„Beka”, Tilburg - Ma-		Goederen, N.V. - Mathenesserlaan ... 167	
vertegenw. Flanel Fabr.		„Vilos” Ledermaatsch., N.V. - Matheness.l. 167	

Oude adresboeken en pandkaarten geven inzicht in de ontwikkeling van Roeloff's uitstoomingsinrichting. [GAR, DS+V]

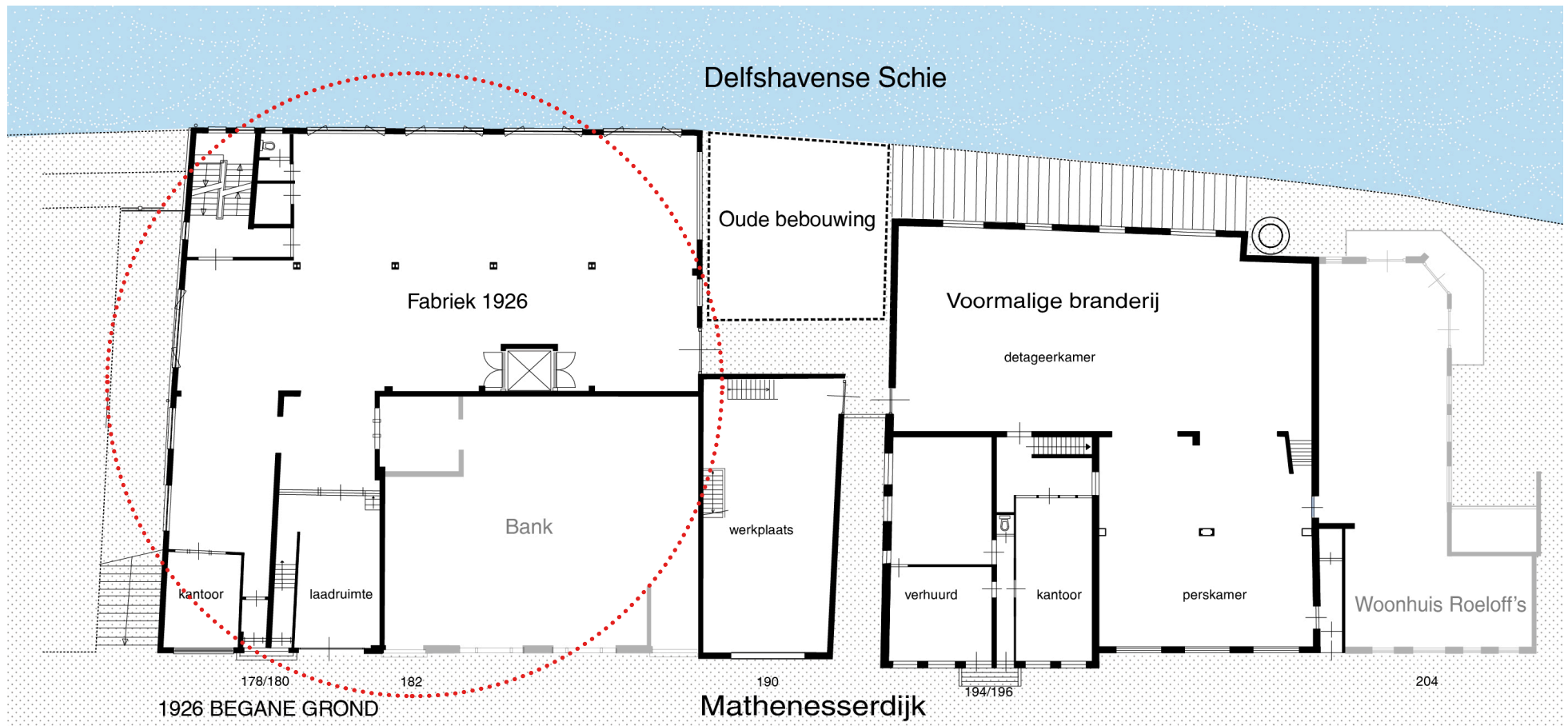
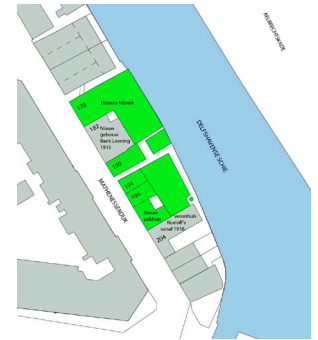
OMSCHRIJVING	Registratuur nummer	Datum en nummer der vergunning	Voltooiing		Datum bewoonbaarheid
			Datum	Lijst No.	
Kadere opgave	Huising		30-3-50	A25.0.50	
Uitbreiding op 1 ^e verdieping no. 418	B2.51.50	27-9-50 - 07-2-23-12-50	30-10-51	A25.36.51	
samenstellen					
aanbrengen te verdieping op het achtergedeelte d. fabriek en de	B2.18.52	25-8-52; 6.W.46.279-52			
gevormde ruimte op de beg. grond					
bij bestaande fabriekruimte trekken					
verbreden toegangopening in onder	B2.1593-56	1-4-57; Kord recht.			wordt niet uitgevoerd
nisi voorgevel					
Uitwijking van de buiten wandelvlak	B2.550-57	17-12-57; O.W.12409-57	30-10-58	A25.24.58	
van de toegangsmaal door een schakel					
Uitwijking bouwplan	B2.550-57	10-10-58; O.W.19419-58			
Verandering toegang tot de maal	B2.1029-58	9-1-59; O.W.24726-59	7-2-59	A25.71.59	
op de 1 ^e verdieping					
Maken te fundering d. b. v. een	B2.997-60	26-10-60; Kord recht.	26-11-60	A25.28.60	
machine in de helder					
Plu. 1 ^e 7 ^e verdieping dus	B2.004-60	17-11-60; Kord recht.			Niet uitgevoerd

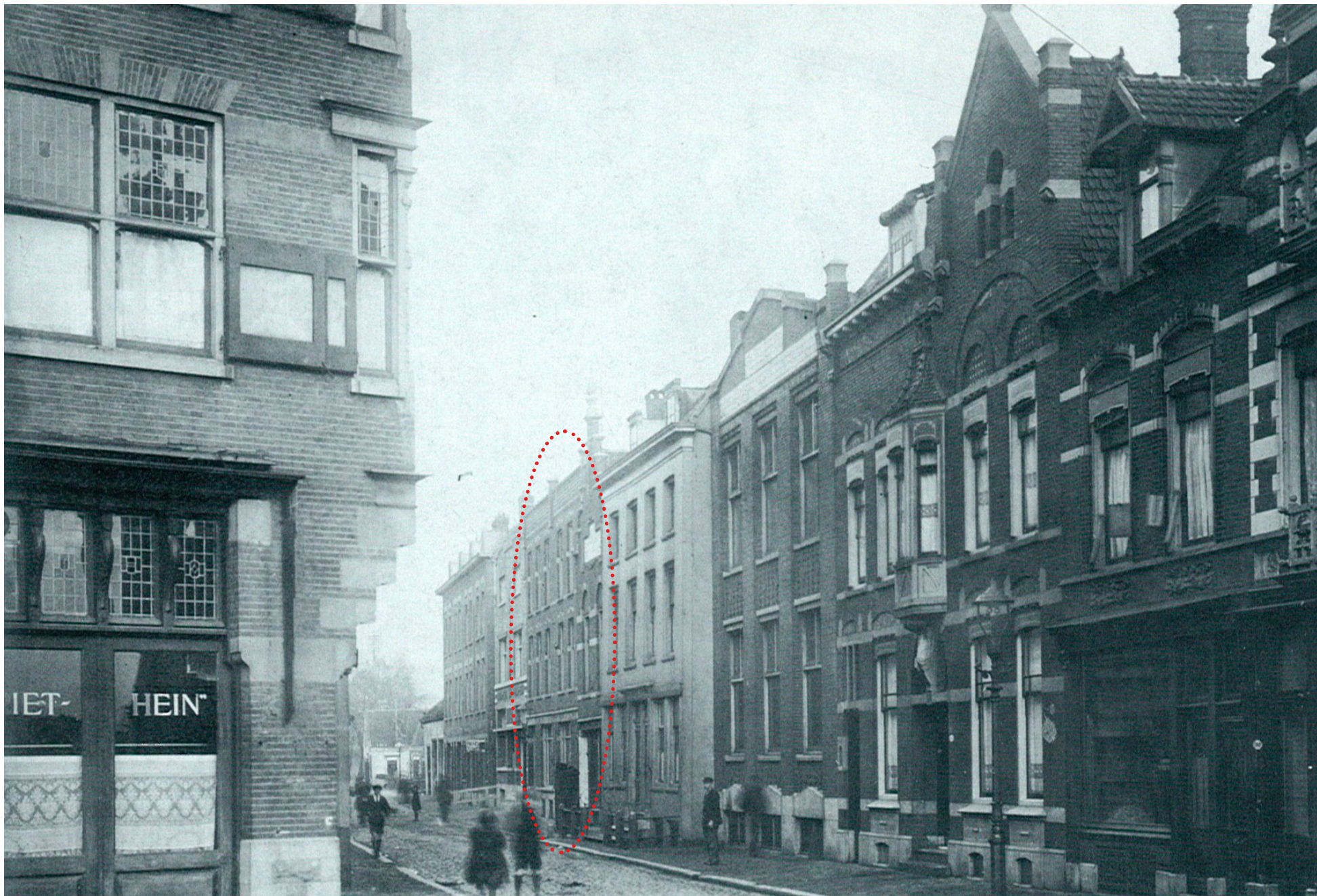
1926 VERDUBBELING FABRIEKSRUIMTE

Waar J. Roeloff in de eerste dertig jaar van zijn vestiging aan de Mathenesserdijk vooral bestaande bebouwing annexeerde, liet zijn zoon in 1926 een geheel nieuwe fabriekshal bouwen met een kantoorgebouw aan de straatkant. Hiermee verdubbelde het fabriekscomplex in omvang en ontstond een moderne blikvanger. Grote, ruime zalen van gewapend beton en met veel glas boden ruimte voor nieuwe technieken op het gebied van verven,

drukken en het transport van was- en strijkgoed. De foto op de linkerpagina toont het complex vlak na de bouw van het nieuwe gedeelte. De foto is te dateren rond 1927, toen de Schie verbreed werd en de Aelbrechtskade vernieuwd. [GAR]

AANBOUW NIEUWE FABRIEK

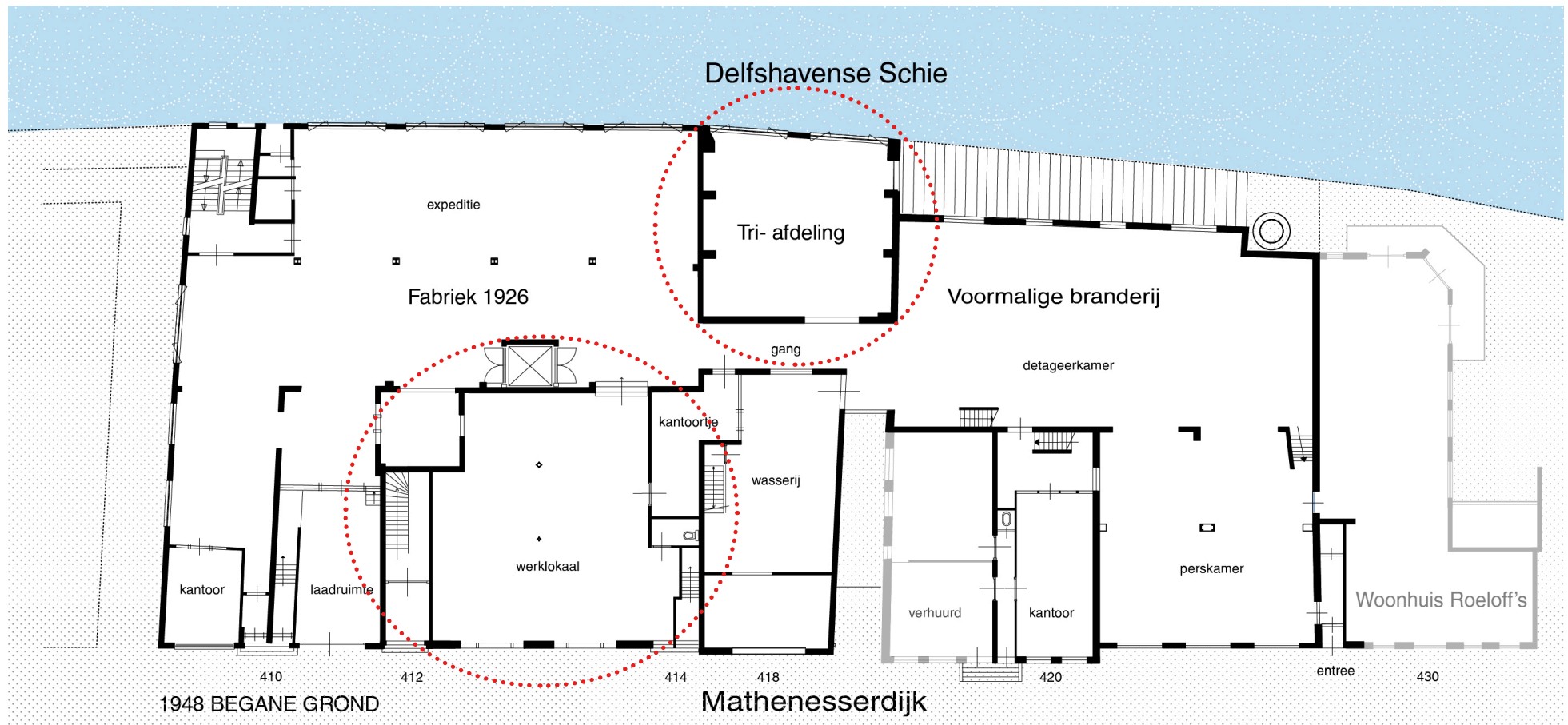
1948 INTERNE EN EXTERNE AANPASSINGEN

Op de foto links is de gevel aan de Mathenesserdijk afgebeeld zoals die in 1925 was, dus nog voordat het complex in 1926 gebouwd werd. Met rood omcirkeld is het gebouw van de Bank van Lening, die tot in de jaren dertig als zodanig functioneerde en als laatste pand bij het complex van Roeloff's werd getrokken. Wanneer het pand werd aangekocht is niet bekend, wel is duidelijk dat het gebouw in 1948 werd herbested met een kantoor, een

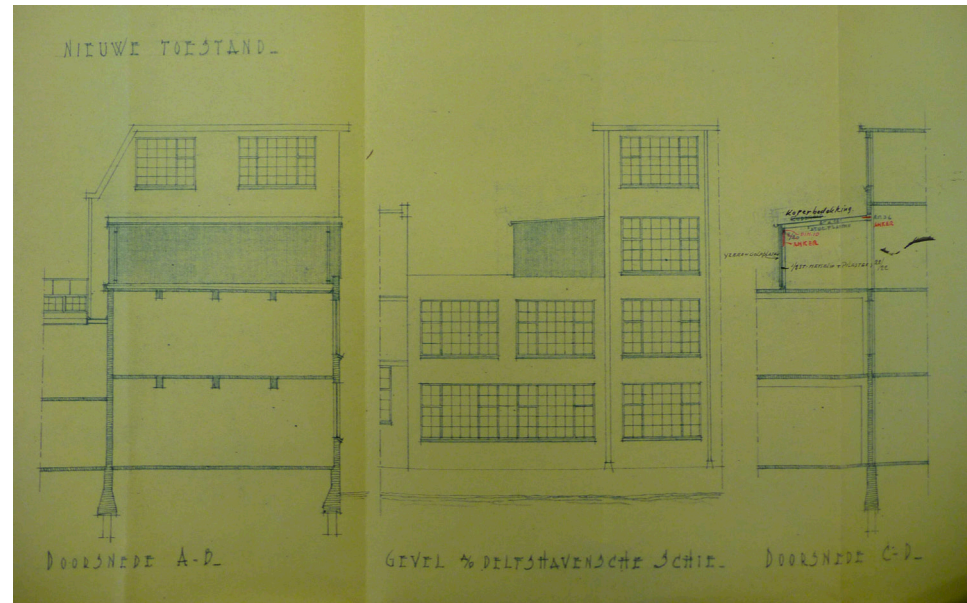
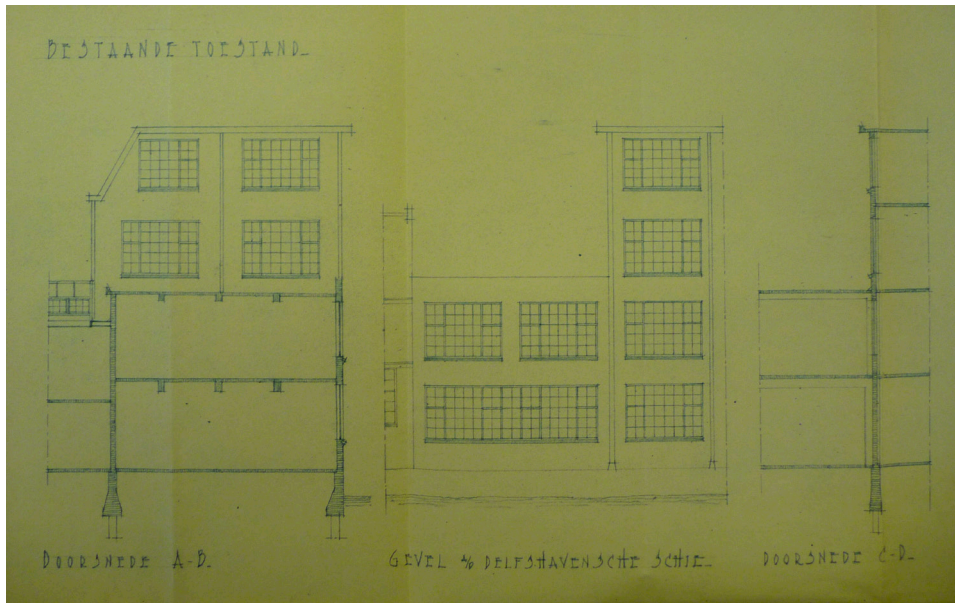
magazijn en een werkplaats ten behoeve van de fabriek. Op de plattegrond is te zien hoe het pand werd verbonden met de belendingen. Deze verandering stond niet op zich: in de jaren erna werd de interne structuur steeds efficiënter gemaakt door doorbraken en kleine wijzigingen.

Een andere ingreep die vlak na de oorlog plaatsvond (vermoedelijk in 1946), was de bouw van de tri-afdeling

(aangegeven met een rode cirkel). De reiniging met tri (trichlooretheen) nam de plaats in van het reinigen met benzine, dat tot 1943 op deze plaats gebeurde. Waar de benzine-wasserij nog in een soort schuur was gevestigd, werd de tri-afdeling gebouwd als verbindingsdeel tussen de voormalige branderij en de fabriek uit 1926.

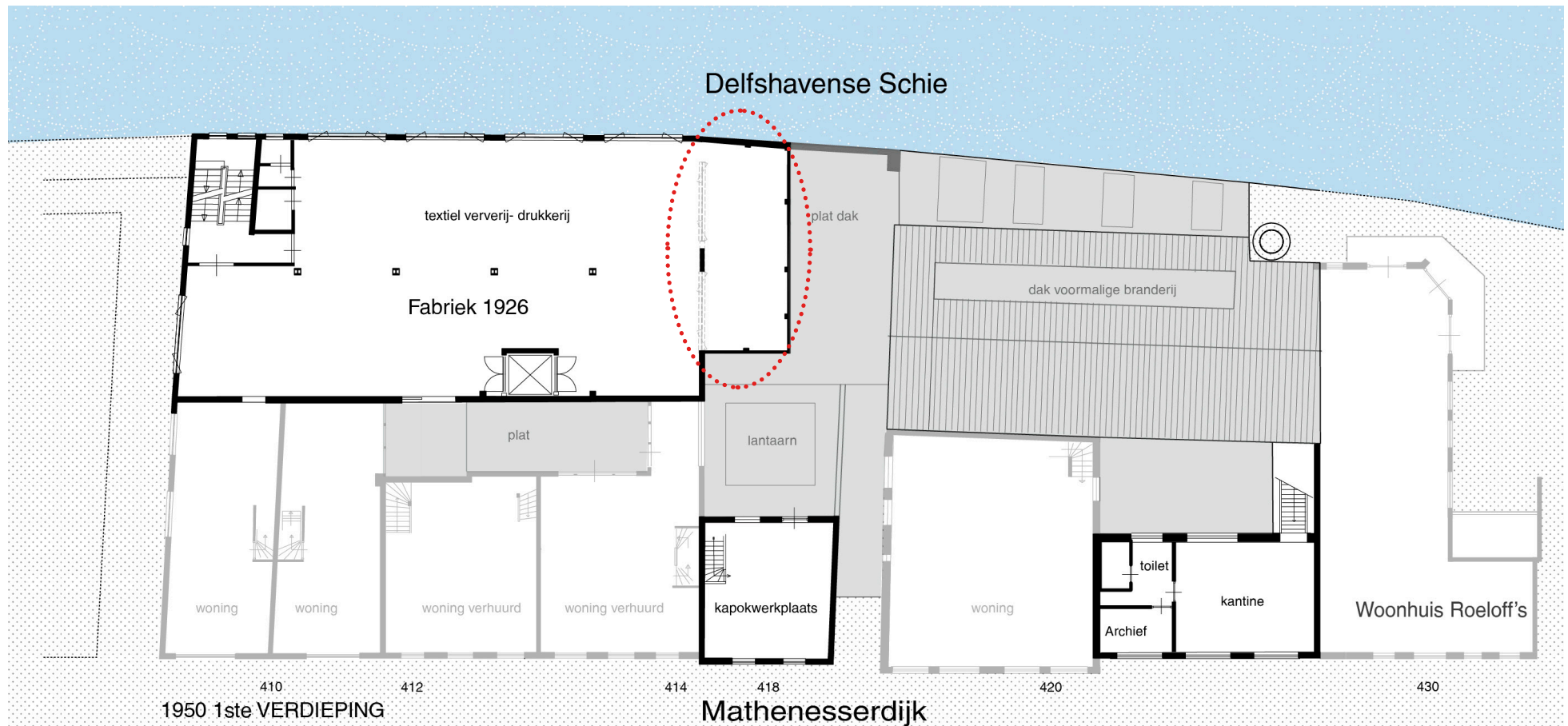
INTERNE VERBINDING VAN PAND 414 MET NIEUWE FABRIEK

1950 OPBOUW EERSTE VERDIEPING

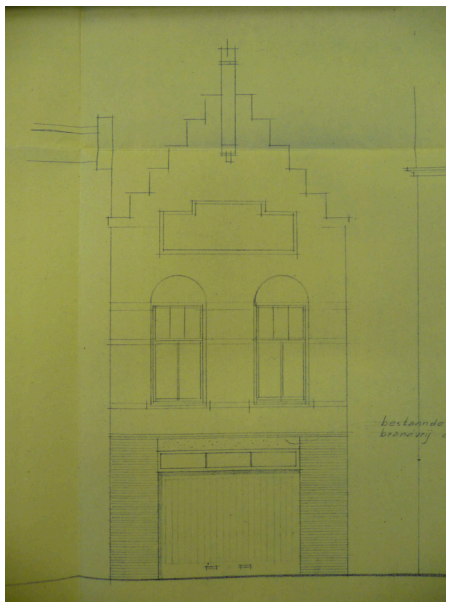
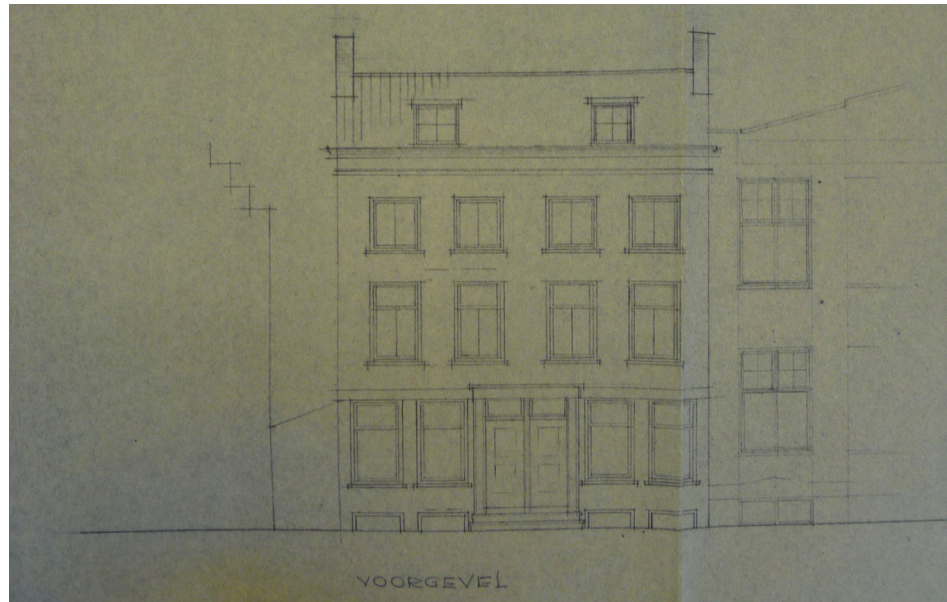
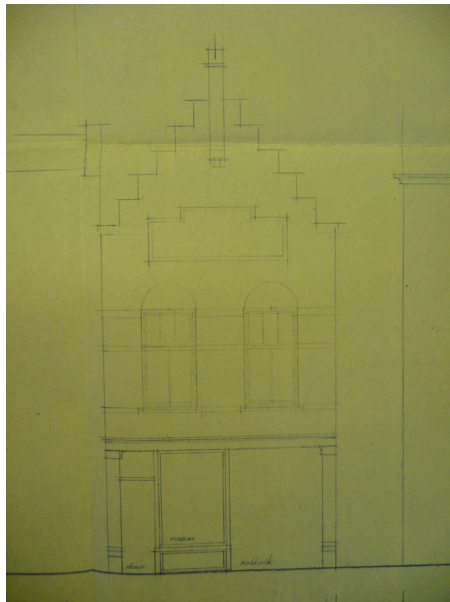
De eerste verdieping van de fabriek uit 1926 was oorspronkelijk in gebruik als textielververij en -drukkerij. In 1950 was er behoefte aan een uitbreiding van de ververij, waardoor er op het dak van de tri-afdeling een aanbouw werd gemaakt. Op de linkerpagina staan de bouwtekeningen voor deze uitbreiding [GAR]. Overigens veranderde de functie in 1958: van textielververij

en -drukkerij werd het een feestzaal 'voor besloten doeleinden onder de 100 personen'. De aanleiding hiertoe is niet bekend. De uitbouw ging dienen als podium.

UITBREIDING VERVERIJ OP EERSTE VERDIEPING

1955 WIJZIGING PAND 418 (BEGANEGROUND PUI) EN PAND 420 (VLOEREN, VOORGEVEL EN DAK WORDEN VERVANGEN)

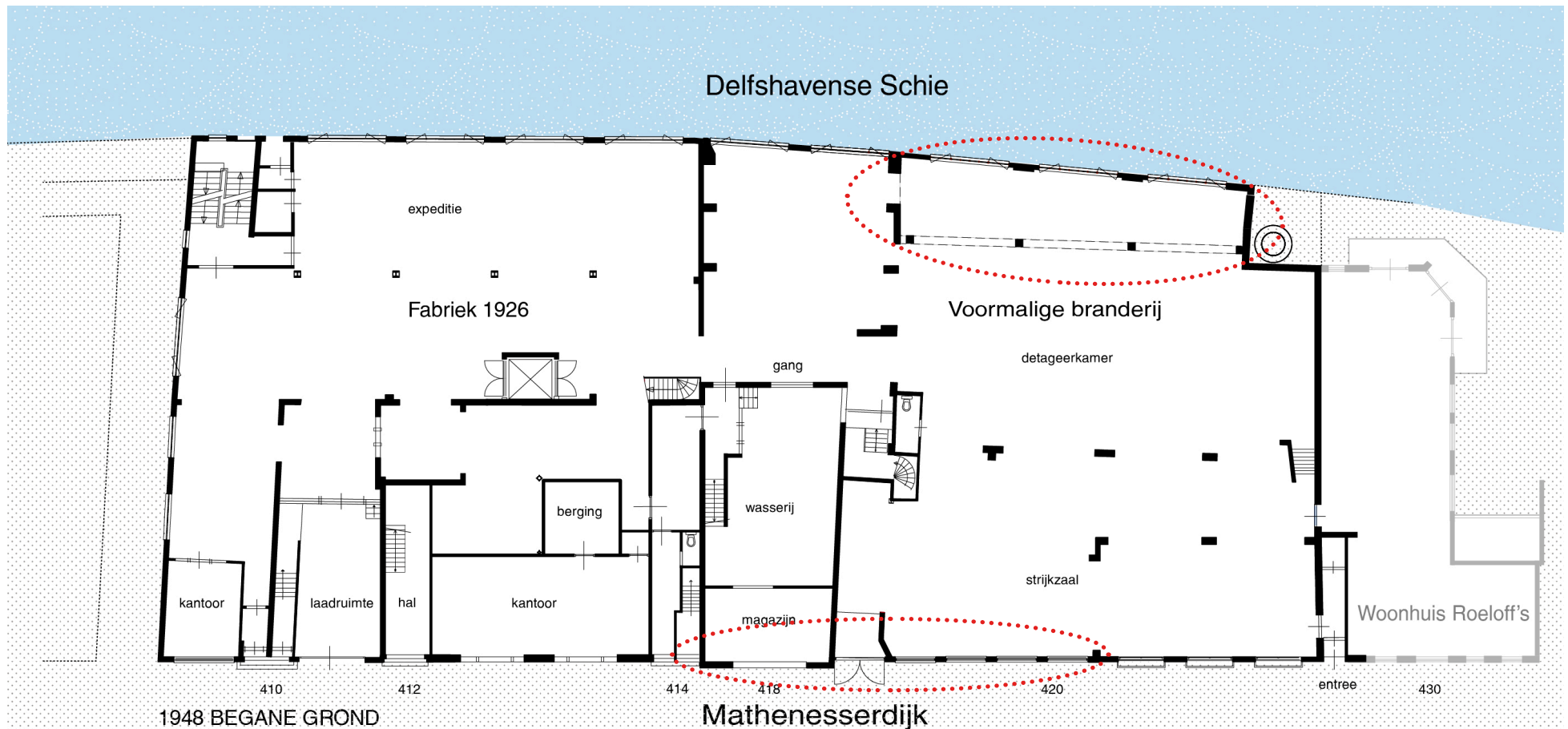
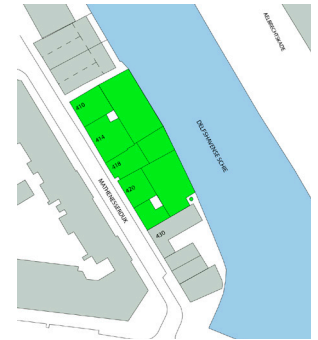

1952- 1955 WIJZIGING DELEN VOOR- EN ACHTERGEVEL

Na de bouw van de tri-afdeling werd in 1952 ook de voormalige branderij voorzien van een soortgelijke gevel als de fabriekshal uit 1926. De constructie van deze uitbouw werd los van de oude fabriek gebouwd en uitgevoerd in gewapend beton. In 1955 werden wijzigingen aan de voorgevel doorgevoerd. Nummer 418 kreeg een nieuwe plint met een grote magazijn deur, nummer 420

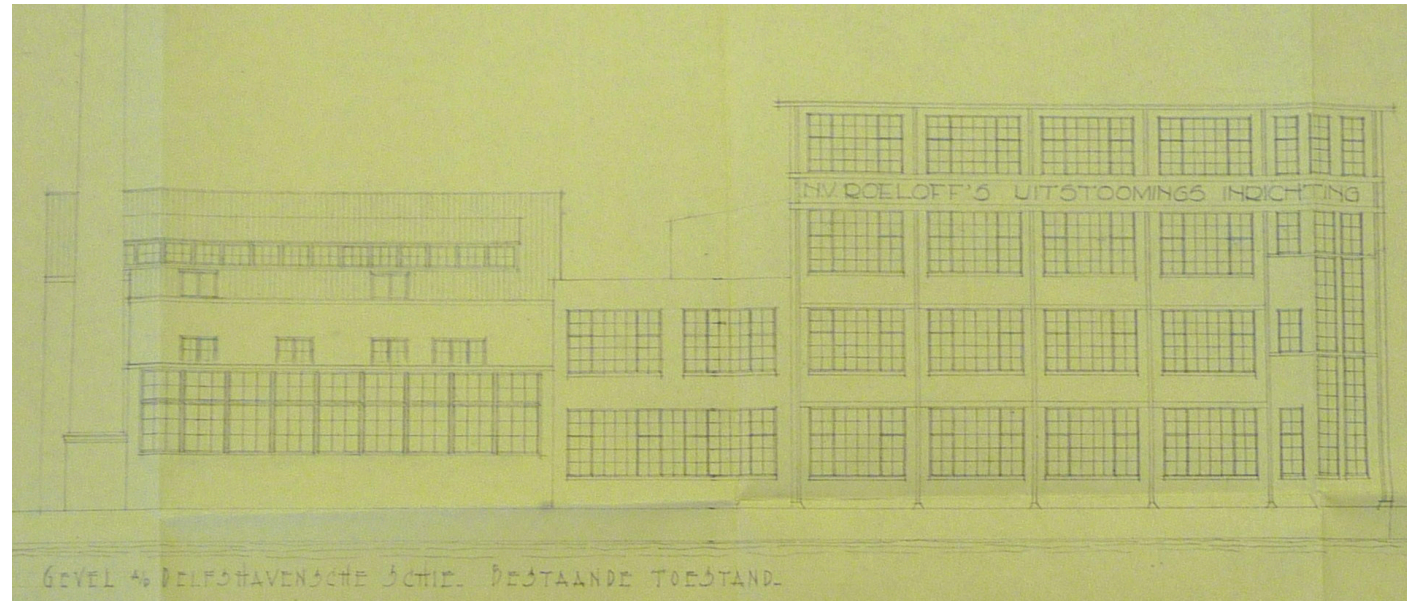
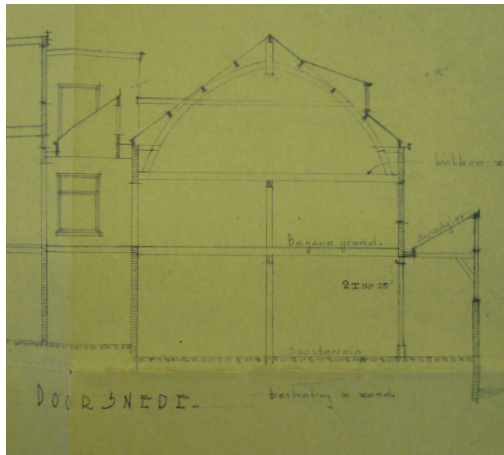
werd zowel intern als extern onherkenbaar gewijzigd: zie bouwtekeningen op de linkerpagina [GAR].

WIJZING GEVEL VAN DE VOORMALIGE BRANDERIJ EN VOORGEVEL VAN PAND 420 EN NIEUWE PUI 418

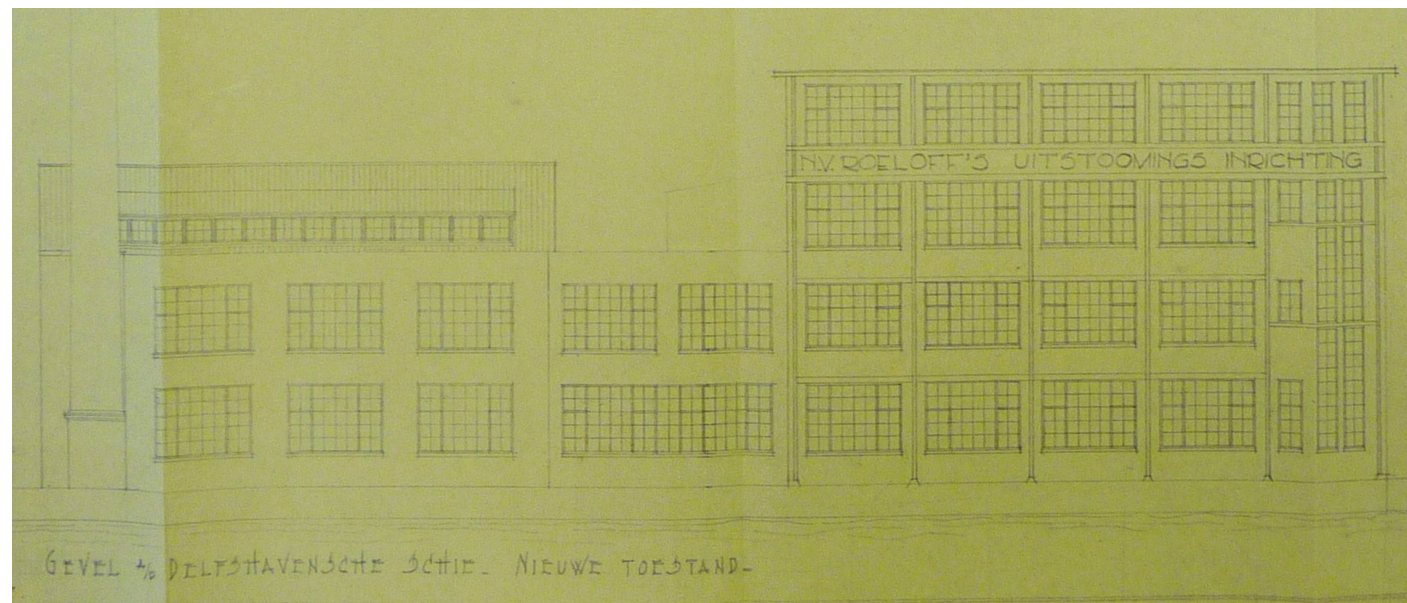
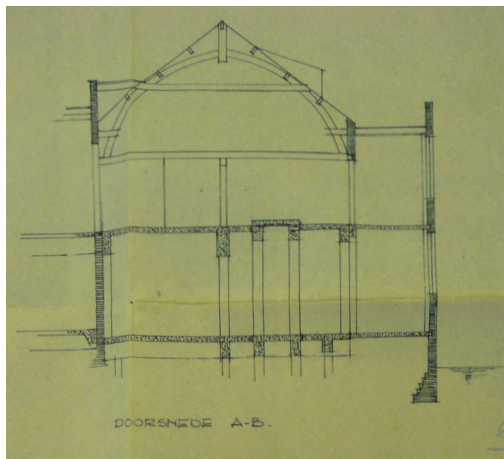
SITUATIE VOOR 1952

Voormalige branderij met houten constructie

SITUATIE NA VERBOUWING

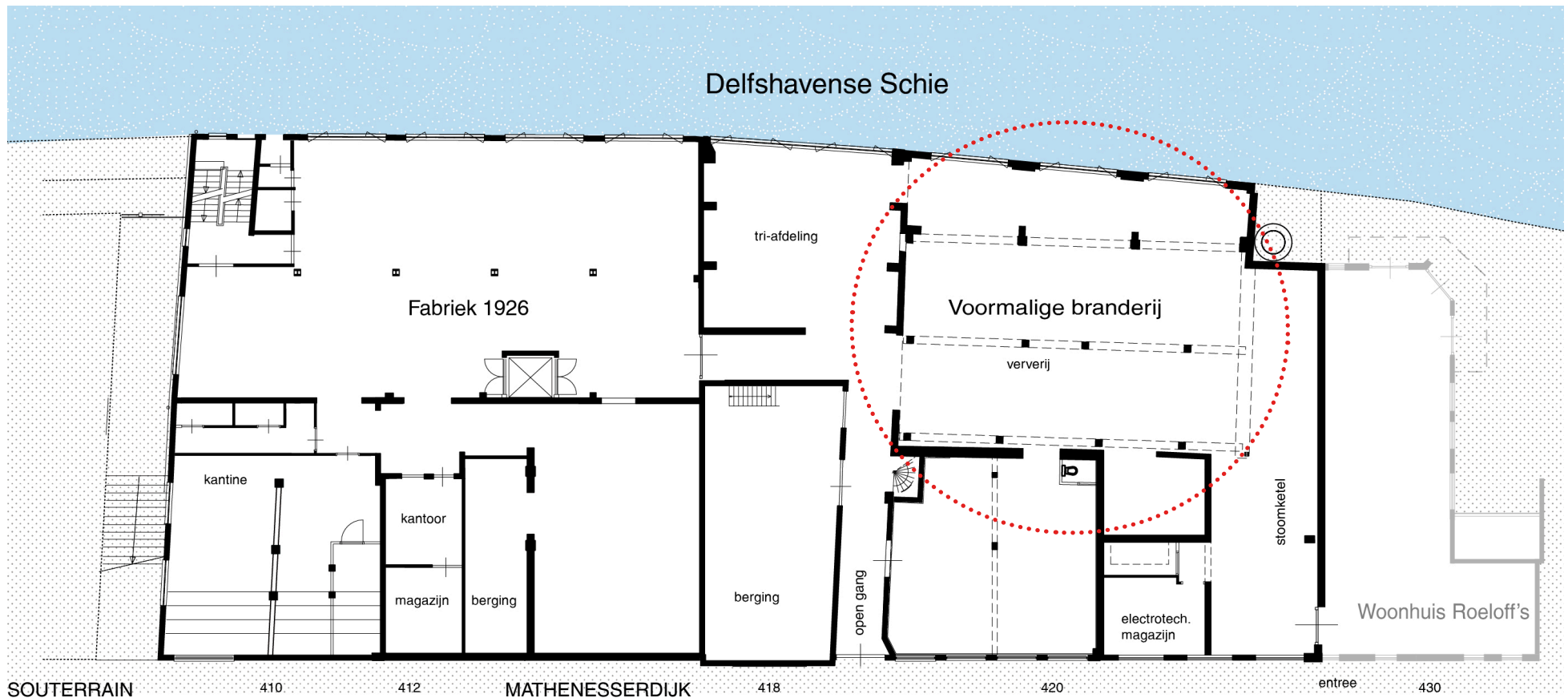
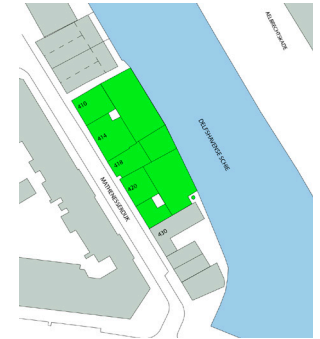
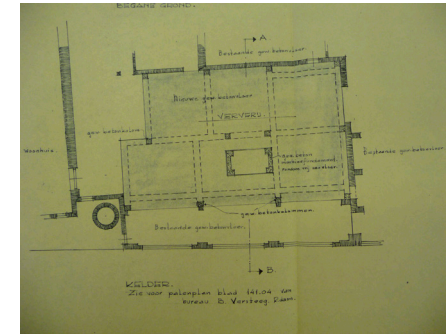
Houten constructie vervangen door een constructie van gewapend beton

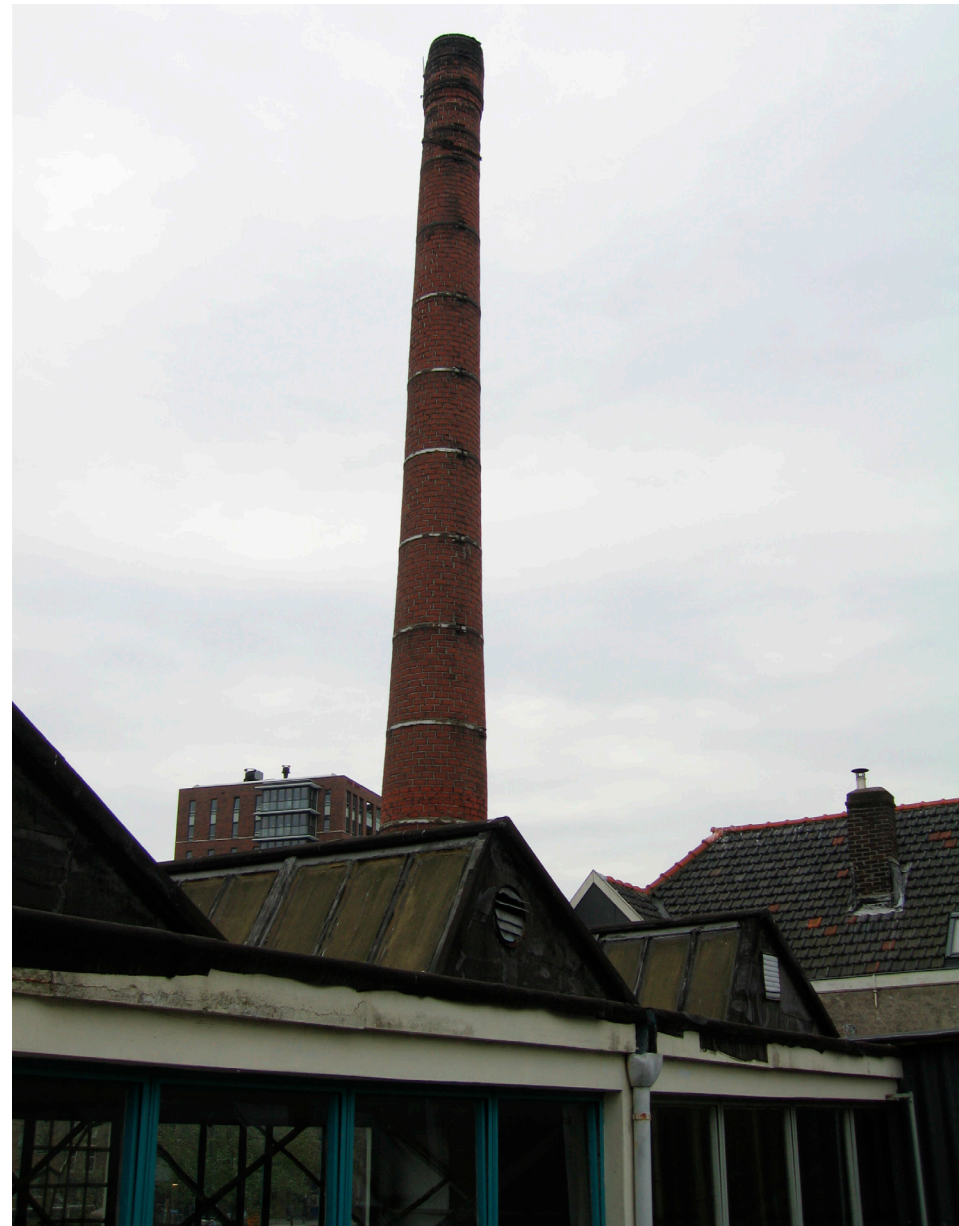
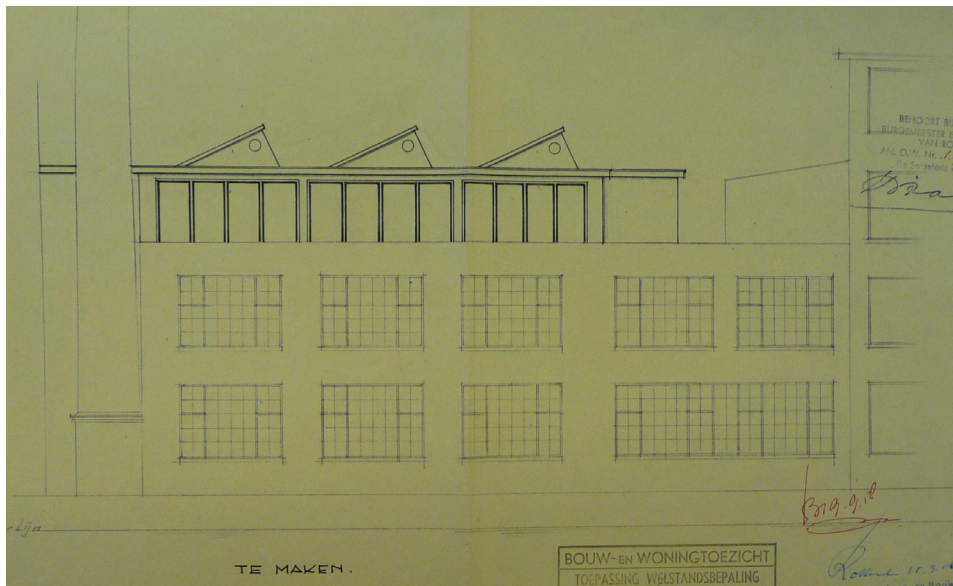
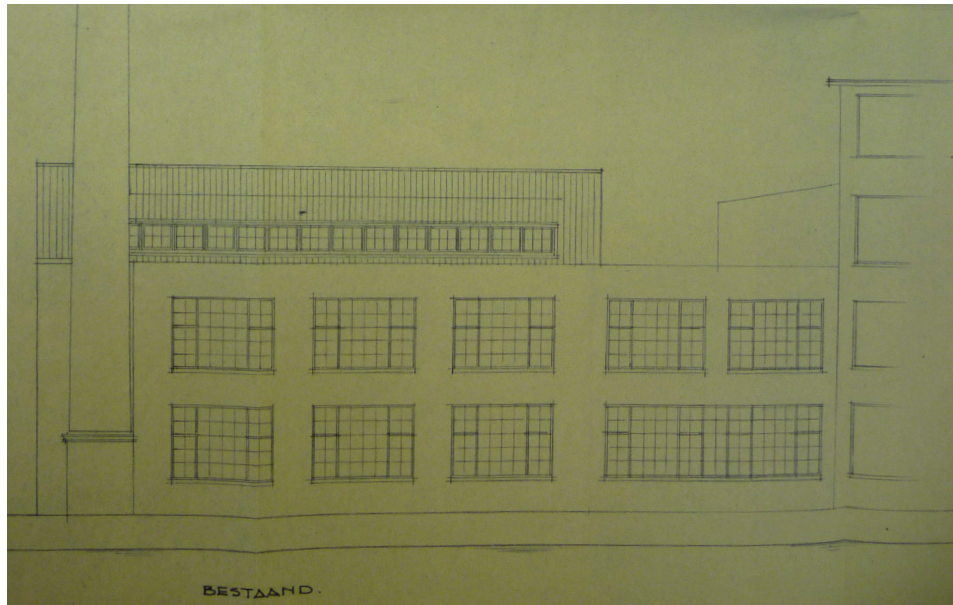
1956 WIJZIGING FUNDERING SOUTERRAIN EN BEGANE GROND VAN VOORMALIGE BRANDERIJ

Na het veranderen van de gevel van de voormalige branderij aan de Schiezijde, werd het gebouw verder gemoderniseerd. De vloeren van het oude pand werden vervangen door vloeren van gewapend beton en het oude dak met houten constructie werd vervangen door sheddaken van staal en beton. De geveltekening op de linkerpagina laat zien hoe het dak er voor en na de

gevelverandering uitzag, de tekeningen op de volgende pagina laten zien hoe de gevelwand wijzigde door het toevoegen van sheddaken. [GAR]

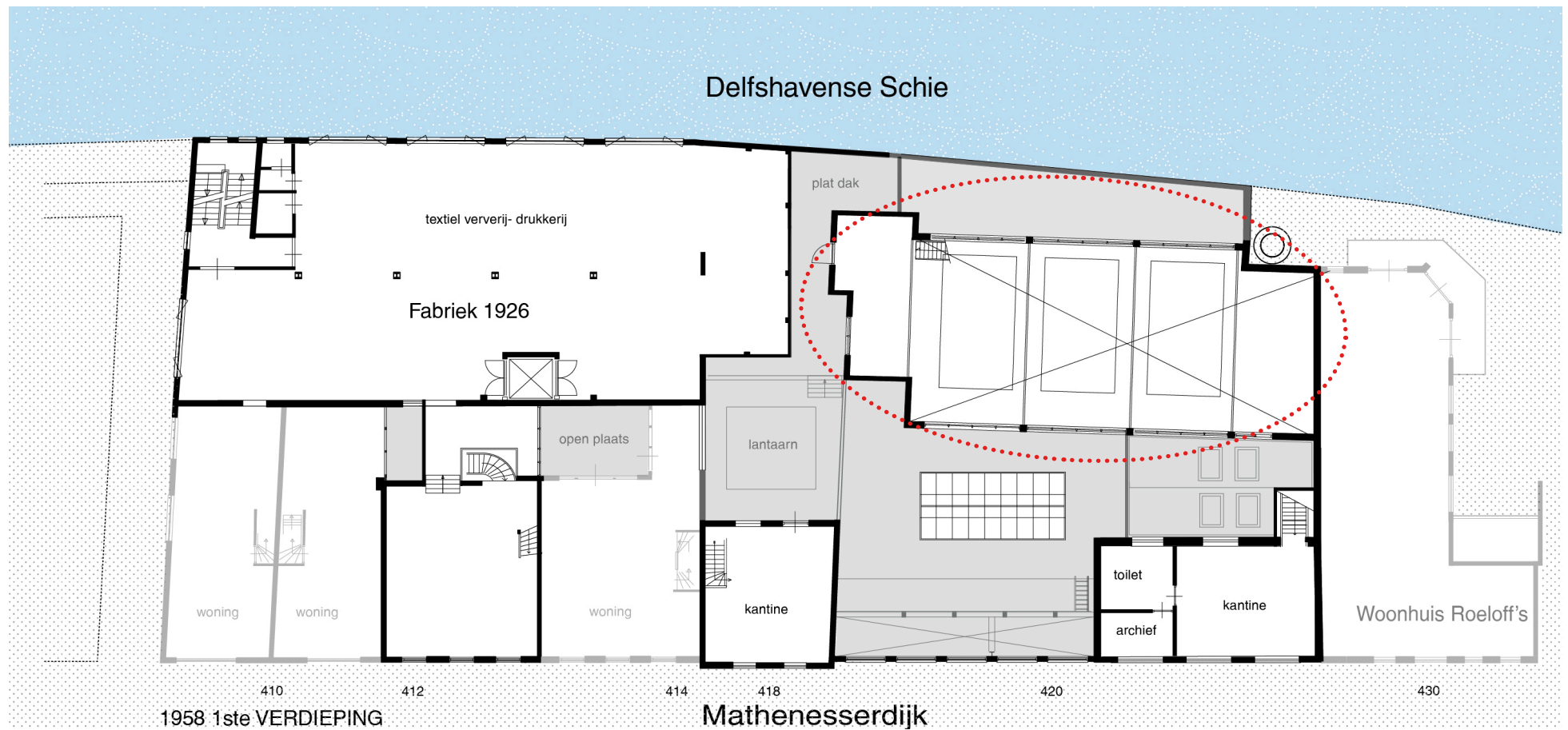
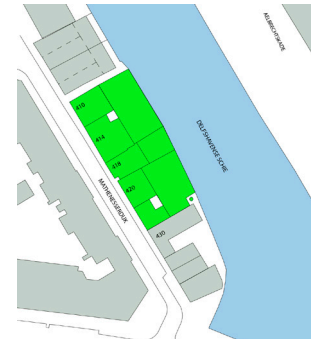

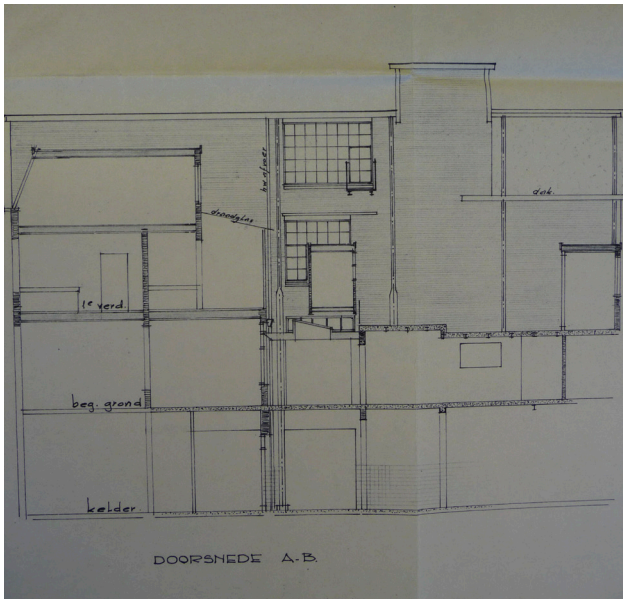
1957 MODERNISERING WIJZIGING DAK FABRIEK

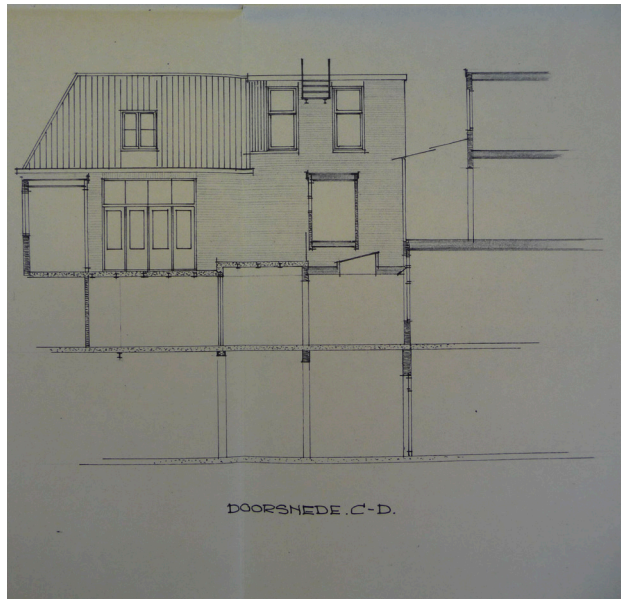
1958 LAATSTE AANPASSINGEN

Het toevoegen van sheddaken in 1958 was een van de laatste grote aanpassingen van het complex. In hetzelfde jaar werd nog wel de eerste verdieping van het voormalige bankgebouw bij de fabriek getrokken, die tot dan toe verhuurd werd als woning. Op de linkerpagina: het gevelbeeld aan de Schiezijde na toevoeging van de sheddaken. [GAR]

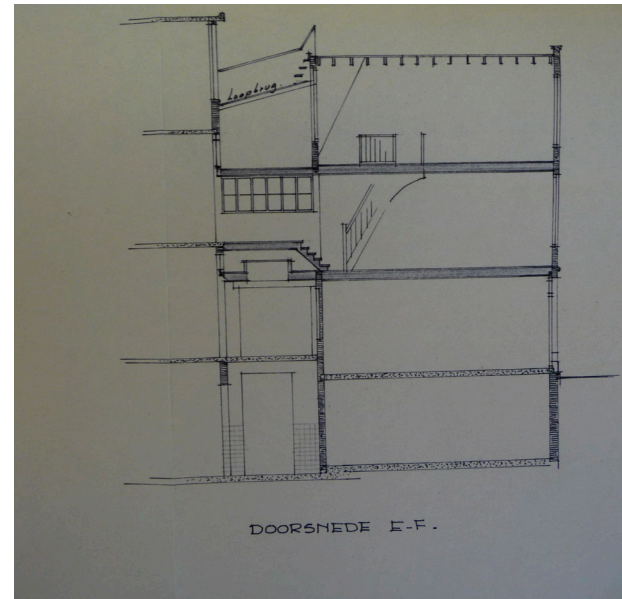

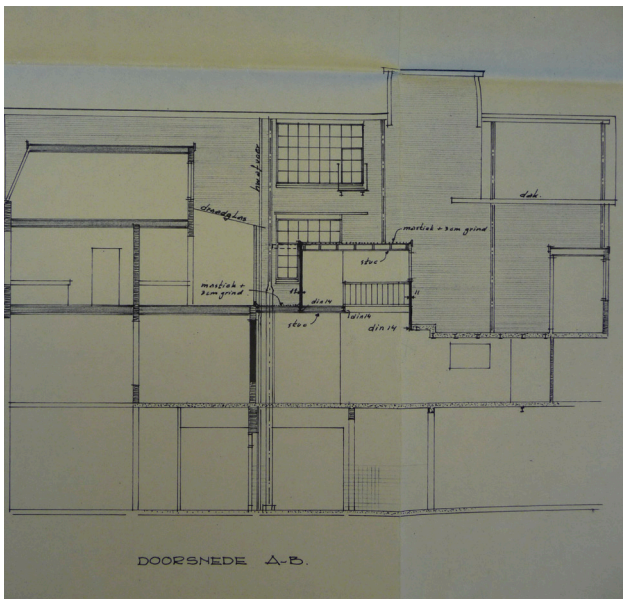
Situatie voor 1958: Doorsnede A-B

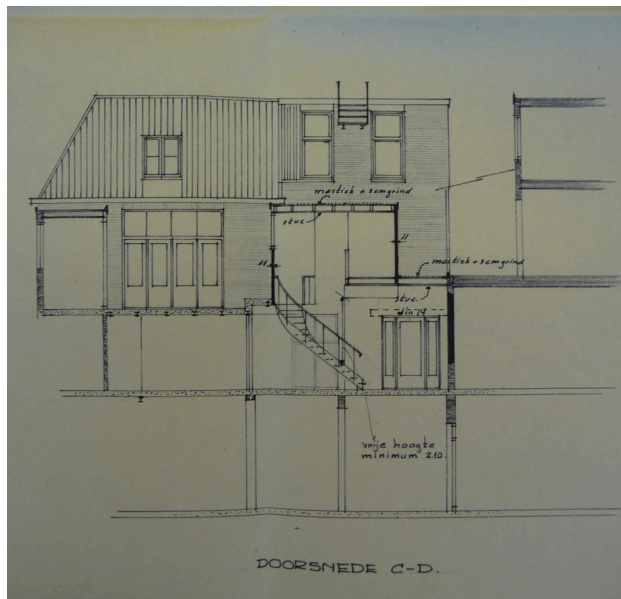
Situatie voor 1958: Doorsnede C-D

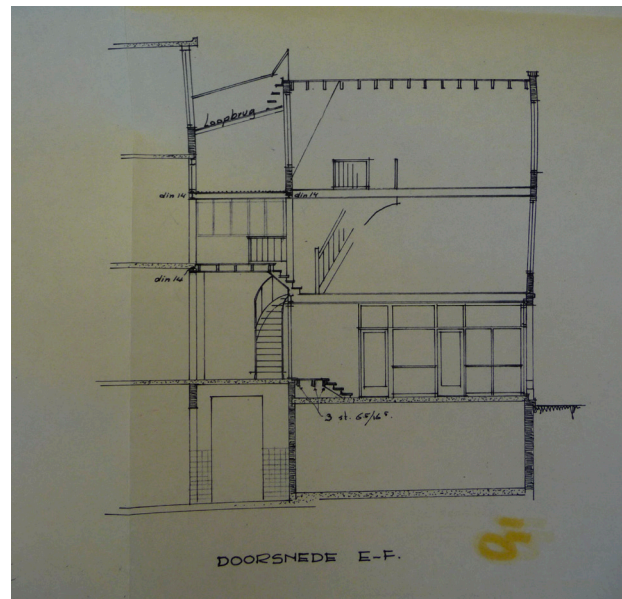
Situatie voor 1958: Doorsnede E-F

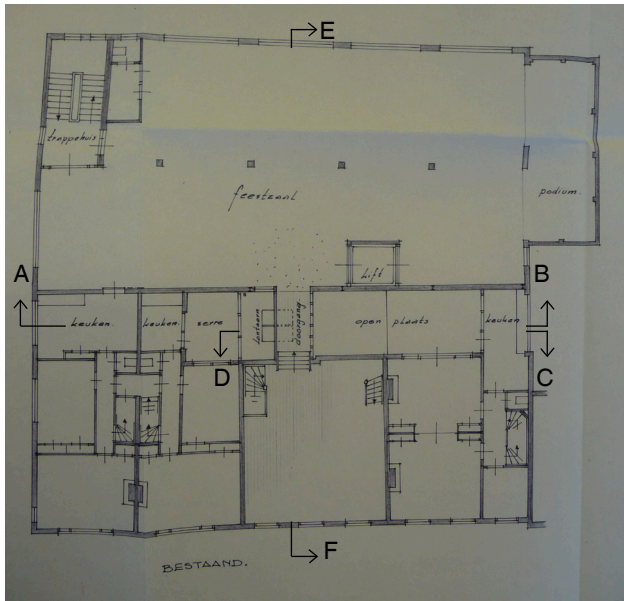
Situatie na 1958: Doorsnede A-B

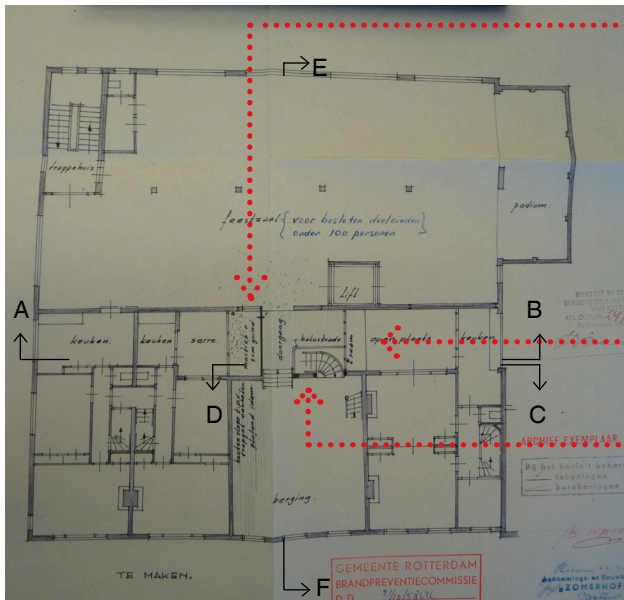
Situatie na 1958: Doorsnede C-D

Situatie na 1958: Doorsnede E-F

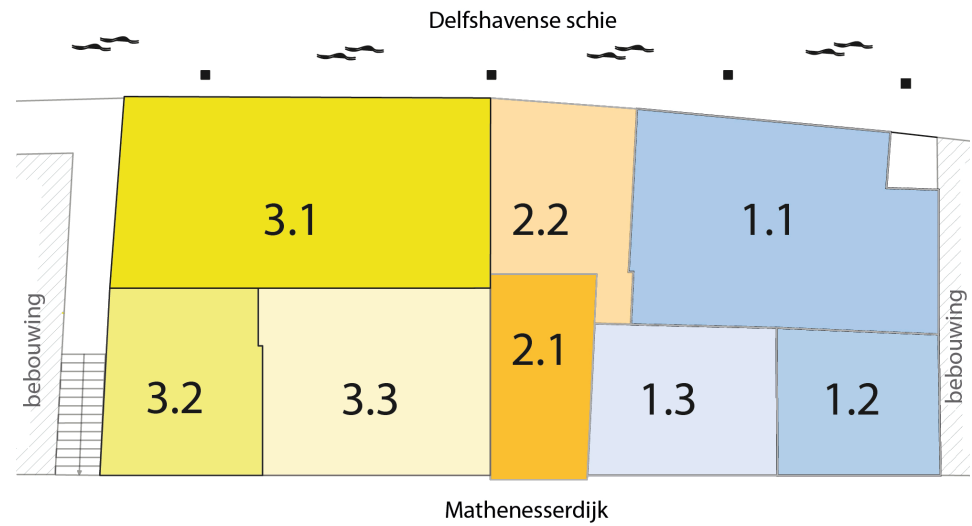
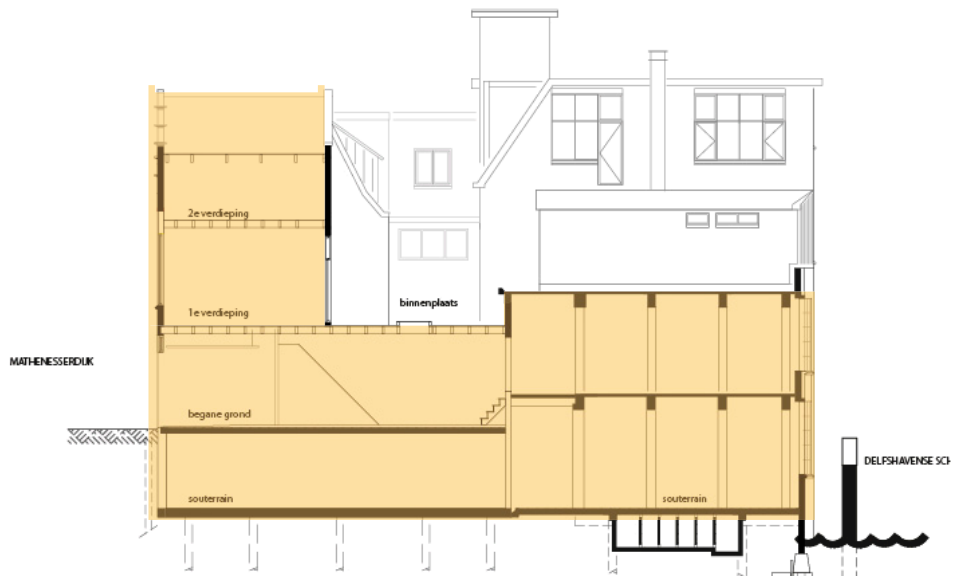
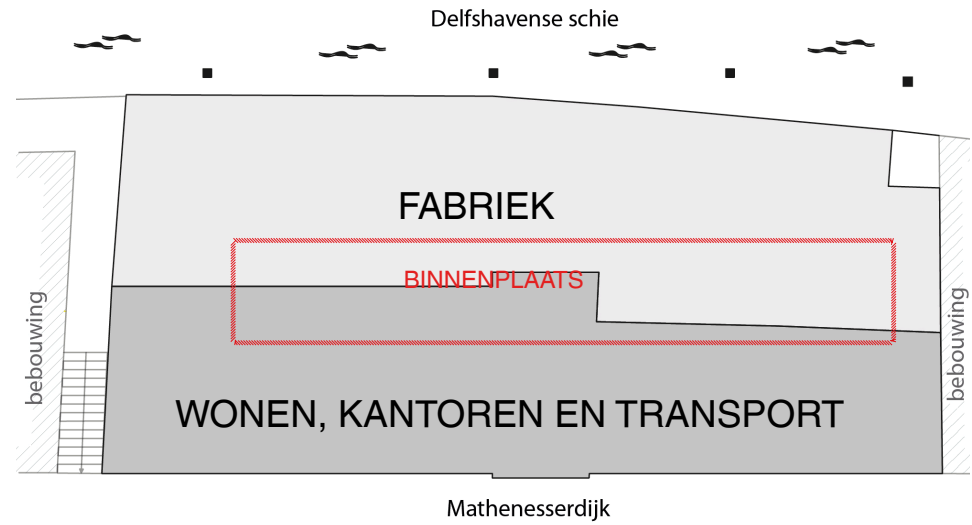
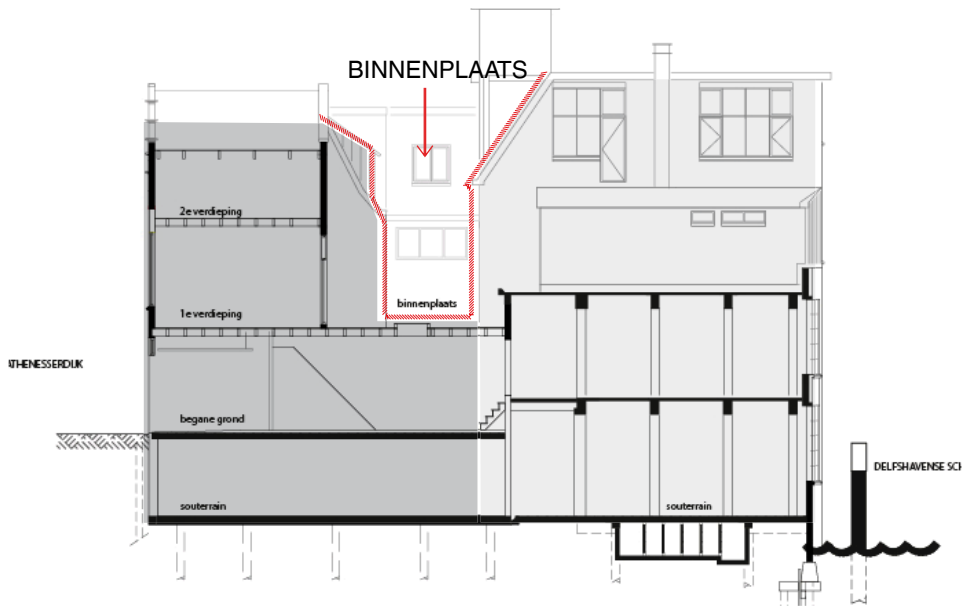

Situatie voor 1958: Plattegrond 1ste verdieping 3.1,3.2,3.3.

Situatie na 1958: Plattegrond 1ste verdieping 31,3.2 en 3.3.

BESCHRIJVING

CULTUUR OF VERVAL

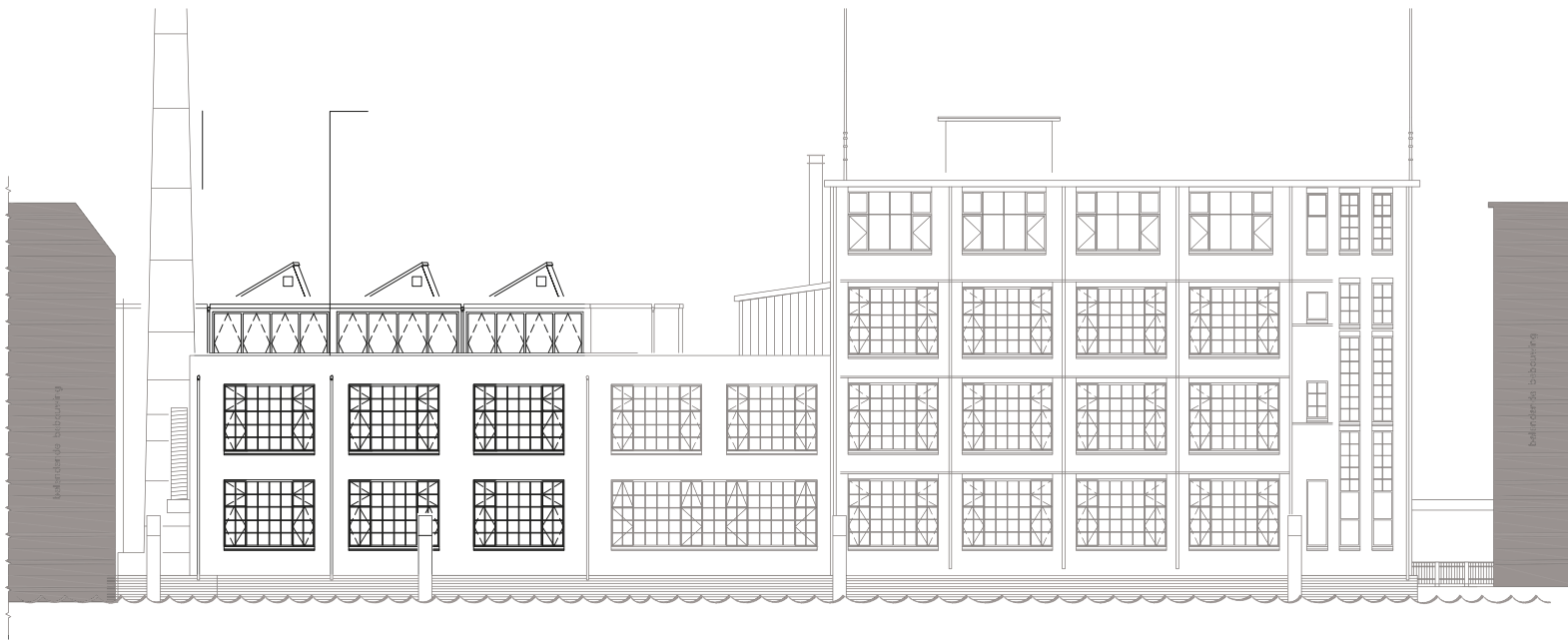
Na de verkoop van de fabriek door de gebroeders Schweers, wanneer precies is niet bekend, is het complex in handen gekomen van vastgoedhandelaar J.K. Leutscher. Hij had de fabriek bedacht als hotel, dat in de winter plaats kon bieden aan jonge woningzoekenden. Mede door zijn faillissement in 1988 kwam van die plannen niets terecht. De fabriek werd gekraakt en werd een belangrijk centrum voor en van de Rotterdamse kunstscene. Ondertussen waren er verregaande plannen om de hele kop van de Mathenesserdijk te slopen. Door hevige protesten uit de buurt werd in 1991 besloten de driehoek kop Mathenesserdijk, Noordschans en kop Schiedamseweg bij het beschermd stadsgezicht Delfshaven te betrekken, waardoor sloop in ieder geval voorkomen was. In 1997 werd een einde gemaakt aan de kraakbewoning: er zou immers spoedig iets met het gebied gaan gebeuren. Wederom kwam daar niets van terecht en werd de fabriek gekraakt. De nieuwe lichterichte kunstenaarscollectief De Fabriek op en bood oefenruimte aan bands, atelierruimte aan kunstenaars en richtte zelfs een filmstudio in. Bij het aanvragen van een horecaverunning in februari 2008 bleek het pand echter in zo slechte staat te verkeren, dat het per direct ontruimd moest worden.⁸

De sporen die de laatste bewoners hebben achtergelaten zijn nog goed te zien. De grote ruimtes zijn met gipsen wanden opgedeeld, kunst prijkt nog aan sommige wanden en het plotselinge vertrek leidde tot verontwaardigde graffiti-leuzen.

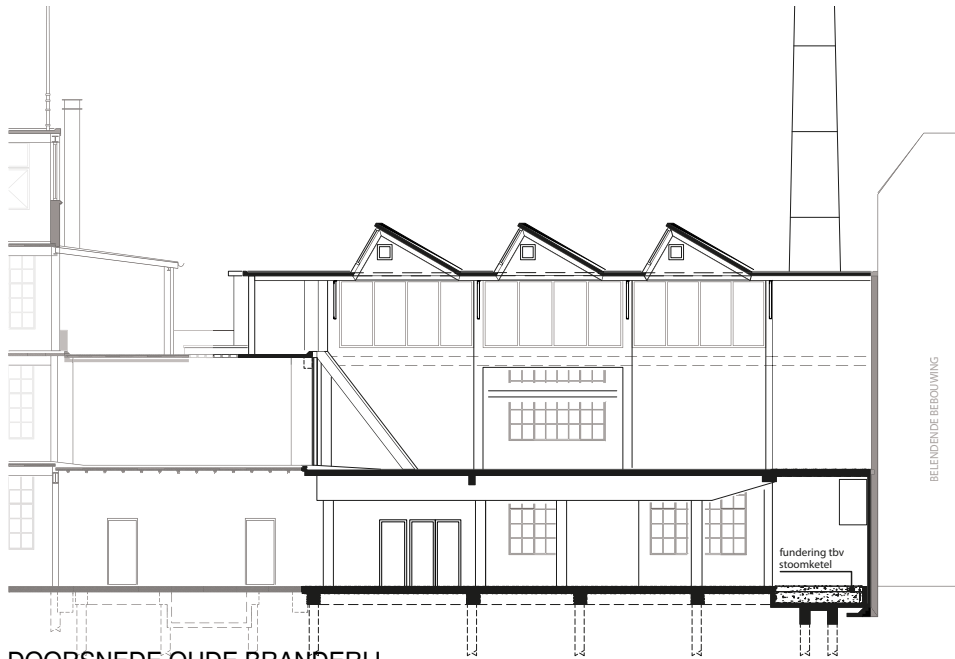
INDELING

Voor de beschrijving van de gebouwdelen wordt uitgegaan van de huidige situatie. Daarin is het complex functioneel op te delen in drie zones: de fabriekszone aan de Schiezijde, de woon-, kantoor- en transportzone aan de Mathenesserdijk en daar tussenin een open zone ter hoogte van de eerste en tweede verdieping. Voor de beschrijving is de historische gelaagdheid van het complex als uitgangspunt genomen, waarbij drie clusters zijn te typeren. De nummering gaat uit van de groei van het complex (1.1 is het oudst, 1.3 het jongst of het laatst toegeëigend, etc.). Cluster 1 (blauw) bestaat uit de voormalige branderij en de panden die ter hoogte van de branderij aan de Mathenesserdijk staan. Cluster 2 omvat het pakhuis en de voormalige tri-afdeling. Cluster 3 is opgebouwd uit de uitbreiding van 1926 en de bank uit 1911, die pas rond 1948 bij het complex werd getrokken.

NOORDOOSTGEVEL
(schiezijde)

DOORSNEDE OUDE BRANDERIJ

BELENDEDE BEBOUWING

1.1 (OUDE BRANDERIJ)

Structuur/bouwwolume

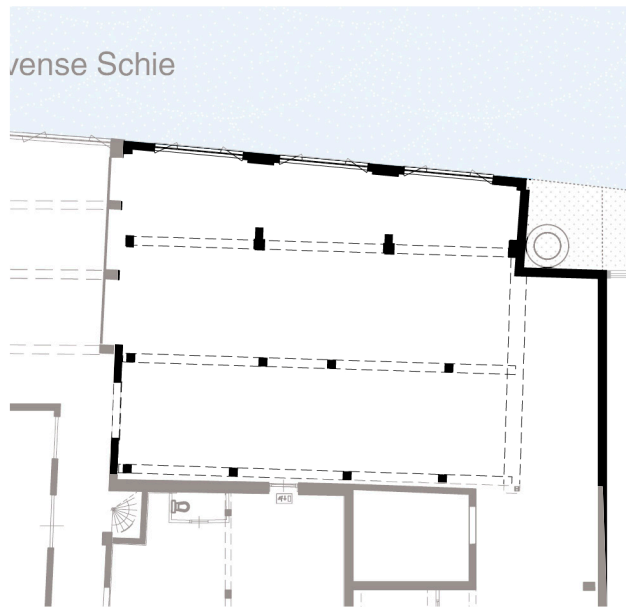
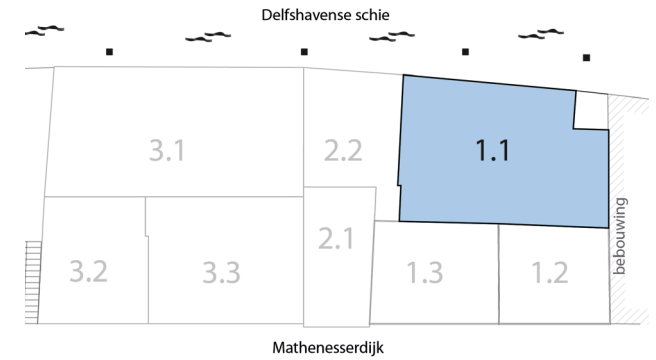
Het rechthoekige bouwwolume is geënt op een branderij. Door verschillende (naoorlogse) verbouwingen is het gebouw vervangen door een moderne fabriekshal. De opzet van de verdwenen branderij bleef hierin wel herkenbaar.

Gevels

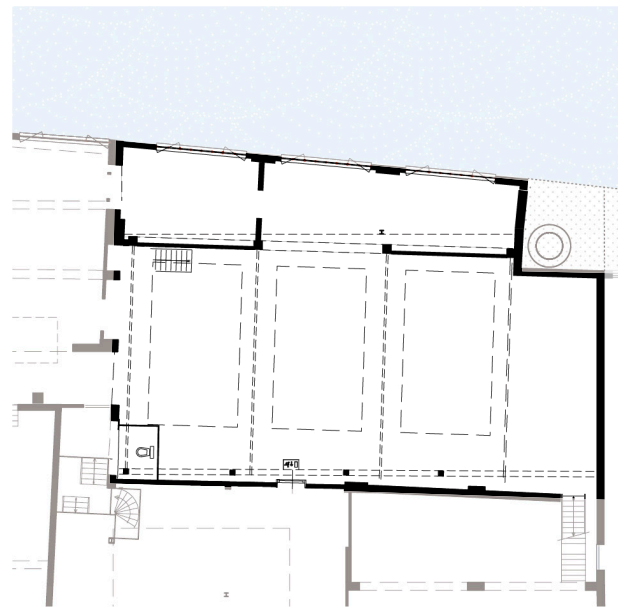
De gevel aan de Schiezijde is met eenzelfde ritme en materialisering als die van 3.1 gebouwd. Toch ontbreekt het deze gevel, net als die van 2.2, aan de detaillering van 3.1. Verder suggereert de gevel een verdeling in drie bouwlagen, terwijl dit in feite een souterrain met daarboven een hoge hal is.

Overgangen en ontsluiting

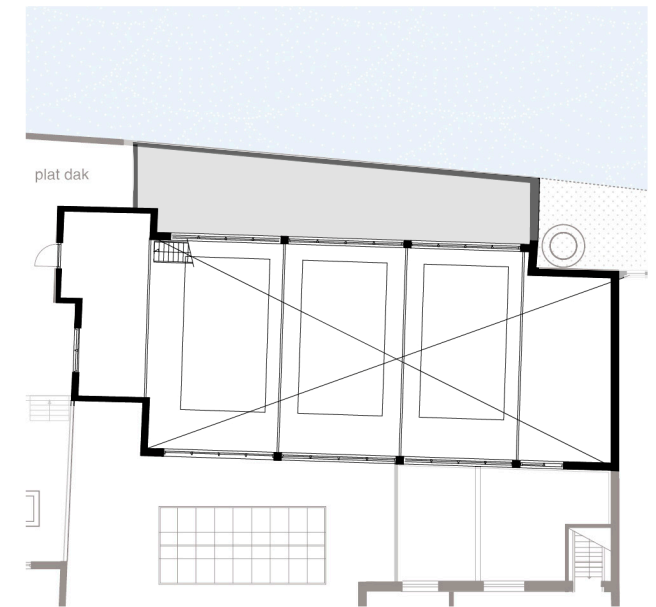
Aan de Schiezijde is een smalle, gefragmenteerde ruimte die is ontstaan door het gelijktrekken van de gevel met onderdeel 3.1 en 2.2. De ruimte maakt in het souterrain gebruik van de muren van 1.2. De grote detageer- en strijkkamer op de begane grond die in de jaren vijftig werd gevormd met 1.2 en 1.3 is in de huidige situatie weer dichtgemaakt met een muur. Hierdoor is de relatie met de overige bouwdelen geminimaliseerd.

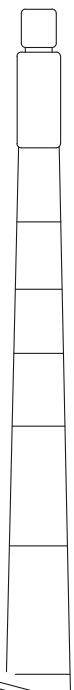
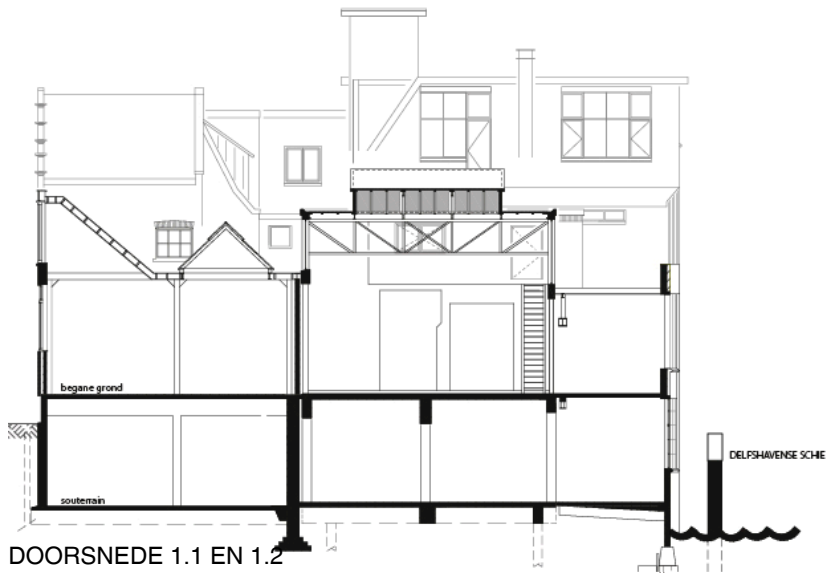
SOUTERRAIN

BEGANE GROND

EERSTE VERDIEPING

NOORDOOSTGEVEL (schiezijde)

1.2

Structuur/bouwwolume

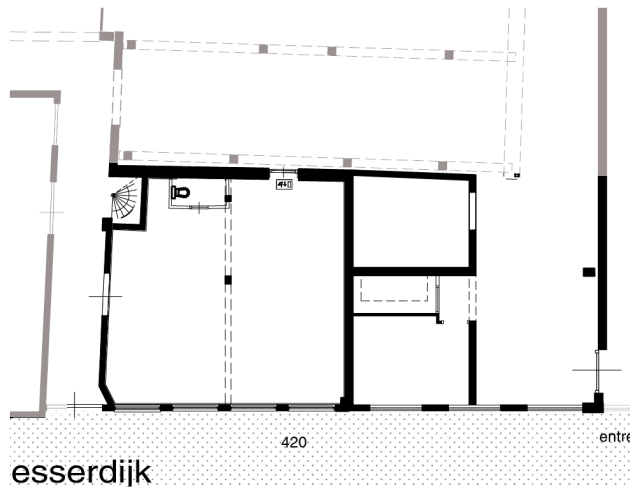
Bouwwolume op nagenoeg vierkant grondplan van souterrain en begane grond met een gehalveerd volume op de eerste verdieping.

Gevels

Voorgevel van rode baksteen met natuurstenen details. Plastische gevelindeling. Topgevel met betegeld geveldeel, waarin 'Roeloff's uitstoomingsinrichting' te lezen is. Er is geen entree: het pand was te bereiken via de personeelsingang op nummer 430.

Overgangen en ontsluiting

In souterrain directe verbinding met 1.1 en het woonhuis op nummer 430. De grote detageer- en strijkkamer op de begane grond die in de jaren vijftig werd gevormd met 1.1 en 1.3 is in de huidige situatie weer dichtgemaakt met een muur. Hierdoor is de relatie met de overige bouwdelen geminimaliseerd.

SOUTERRAIN

1.3

Structuur/bouwwolume

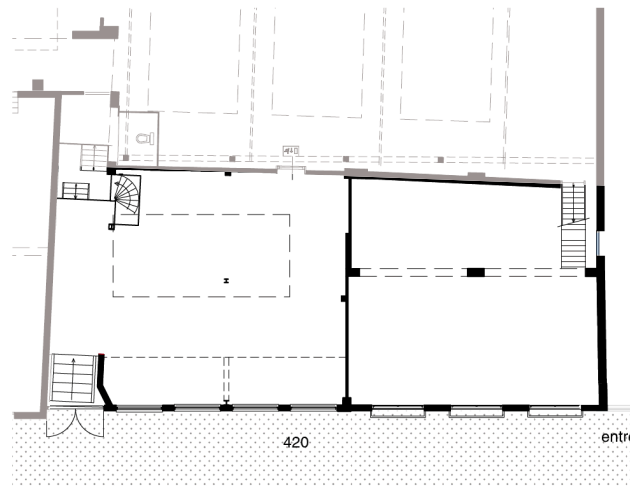
Bouwwolume op nagenoeg vierkant grondplan van souterrain en begane grond. Van het oorspronkelijke bouwwolume is nauwelijks iets over sinds in 1955 de bovenste bouwlagen werden gesloopt en de voorgevel drastisch wijzigde.

Gevels

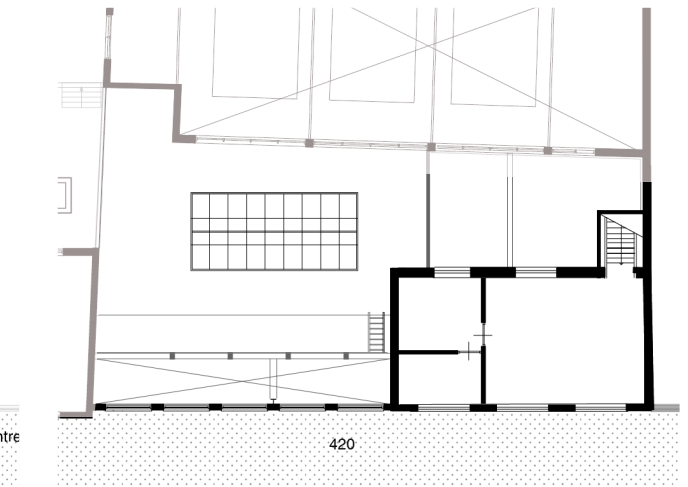
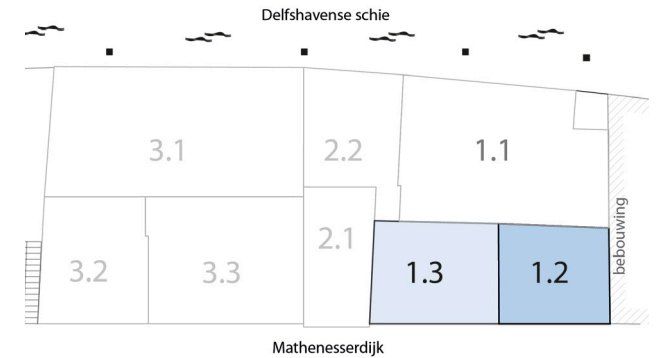
Voorgevel is sterk aangetast in 1955 en detoneert met de overige gevels.

Binnenkanten/overgangen

Souterrain is een nagenoeg afgesloten ruimte. De grote detageer- en strijkkamer op de begane grond die in de jaren vijftig werd gevormd met 1.1 en 1.3 is in de huidige situatie dichtgemaakt met een muur. Hierdoor is de relatie met de overige bouwdelen geminimaliseerd. Een belangrijk onderdeel van dit bouwdeel is de gang aan de noordzijde van het gebouw, die naar het souterrain leidt.

BEGANE GROND

EERSTE VERDIEPING

1.1: zicht op uitbouw Schiezijde

1.1: dakconstructie

1.1: zicht op dak vanaf uitbouw

1.2: doorgang naar de directeurswoning in het souterrain

1.2: trap tussen begane grond en eerste verdieping

1.2: dakconstructie eerste verdieping

1.3: raampartij

1.3: dakconstructie

Gang van Mathenesserdijk met hellingbaan naar souterrain, links buitenmuur 2.1

CONCLUSIE CLUSTER 1

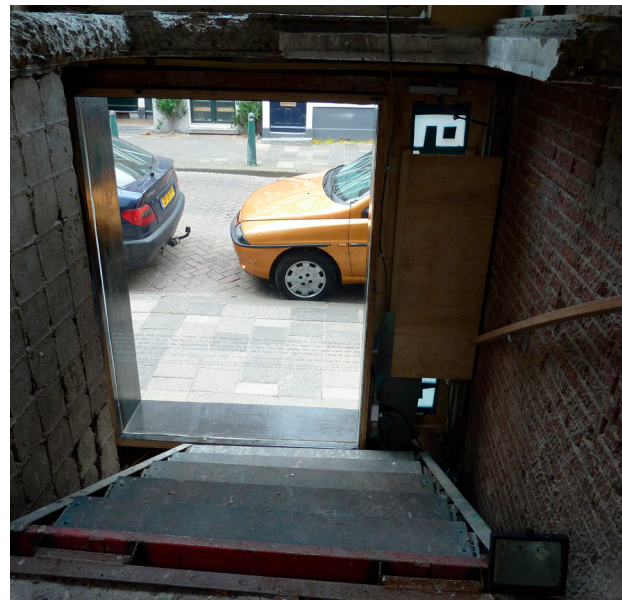
Eenzijds is dit cluster het meest aangetast, anderzijds is de historische gelaagdheid hier het grootst. Uitzondering hierop is 1.3, waar de gelaagdheid nagenoeg is verdwenen. De gang aan de noordzijde van 1.3 is een waardevolle structuur voor het gehele complex. Deze is altijd van groot belang geweest voor ontsluiting tussen voor en achter, onder en boven. Van oudsher was dit een open verbinding met de straat.

Het is aan te bevelen de (open) relatie tussen straat en achterruimten via deze gang te herstellen.

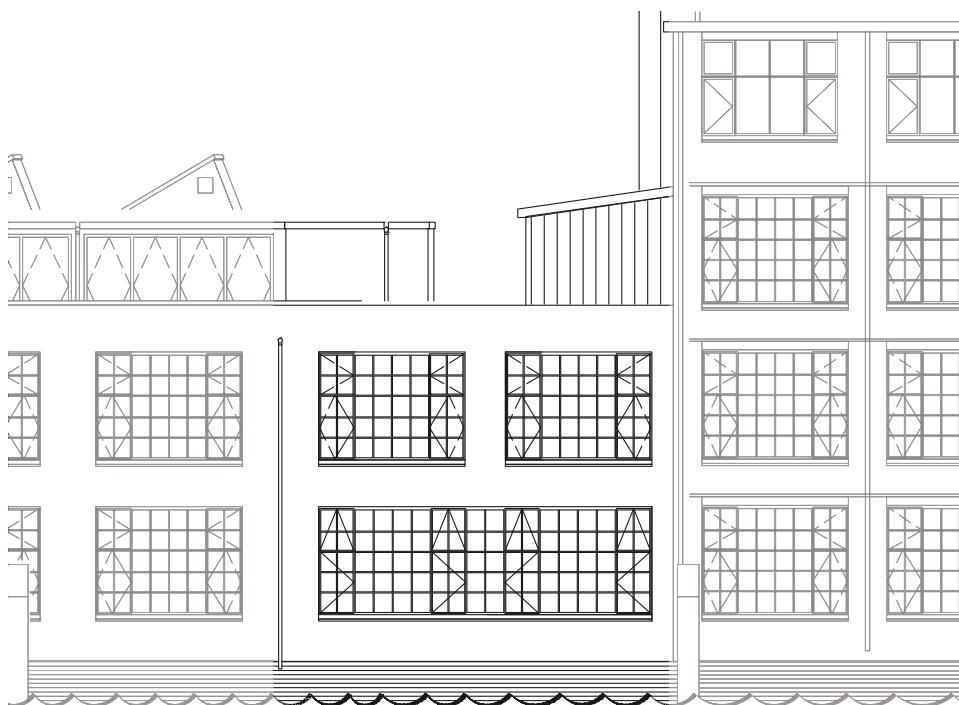
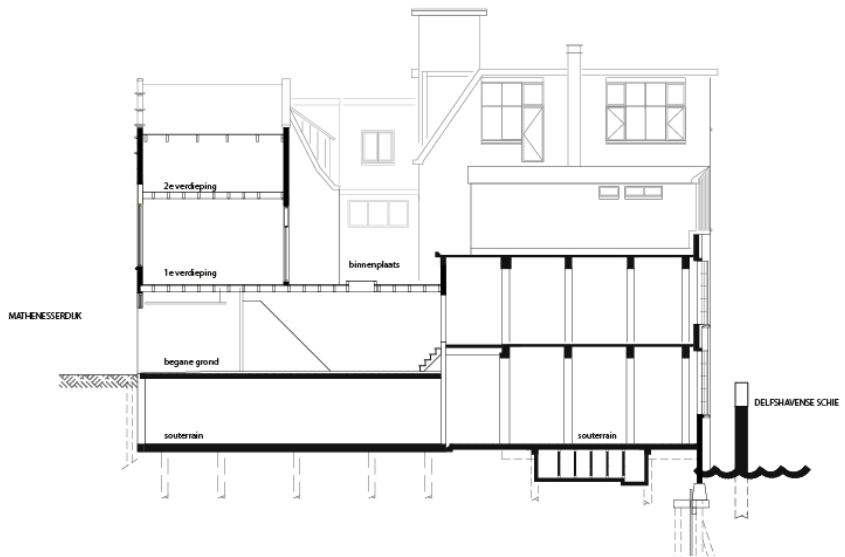
Hoewel 1.2 in zeer slechte staat verkeert, zijn de begrenzingen van de ruimte (buitenmuren, gedeelde muur met voormalige directeurswoning) belangrijk om de differentiatie en de gelaagdheid van het complex afleesbaar te houden. De indeling met de pandsgewijze opbouw aan de straatzijde is kenmerkend voor het complex. Vooral in 1.3 is voldoende ruimte voor ontwikkeling.

1.3: ruimte, zicht op buitenmuur 1.2

1.3: uitgang Mathenesserdijk

GEVEL 2.1 EN 2.2

2.1

Structuur/bouwwolume

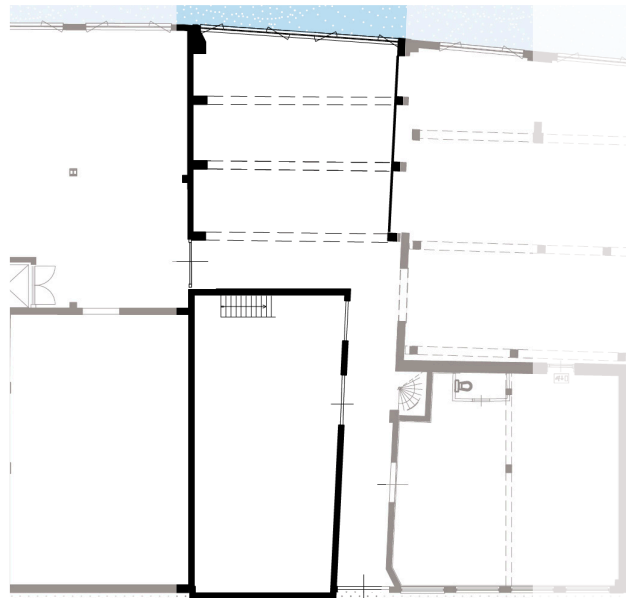
Bouwwolume is grotendeels intact. Volume van souterrain, een begane grond en een gehalveerde bouwlaag (eerste verdieping) op een rechthoekig grondplan.

Gevels

Voorgevel van rode baksteen met natuurstenen accenten. Gedecoreerde boogvelden, trapgevel, leeg veld voor bedrijfsnaam (voor zover bekend niet gebruikt door Roeloff's). In voormalige zij- en achtergevels zijn oudere bouwfragmenten te vinden.

Overgangen en ontsluiting

Door solitair volume nauwelijks een functionele relatie met overige bouwdelen. Wel kon via de grote buitendeuren (nu dichtgezet of veranderd in ramen) de interne ontsluitingsroute worden bereikt.

SOUTERRAIN

2.2

Structuur/bouwwolume

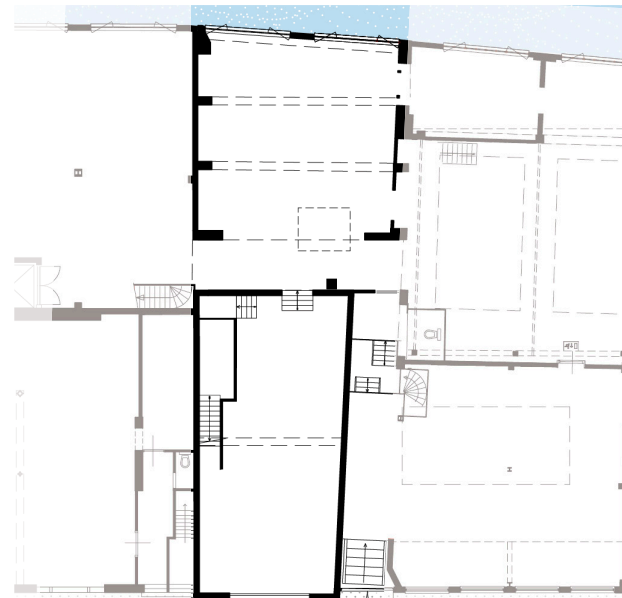
Laatste onderdeel dat gebouwd is, vermoedelijk in 1946, op de plek van de oude benzine-wasserij. Vierkant bouwwolume van souterrain en begane grond. Op verdieping een uitbouw van 3.1.

Gevels

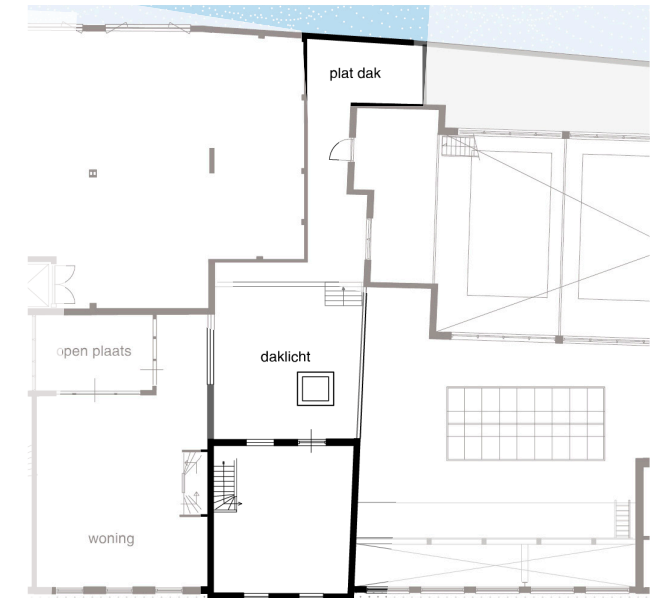
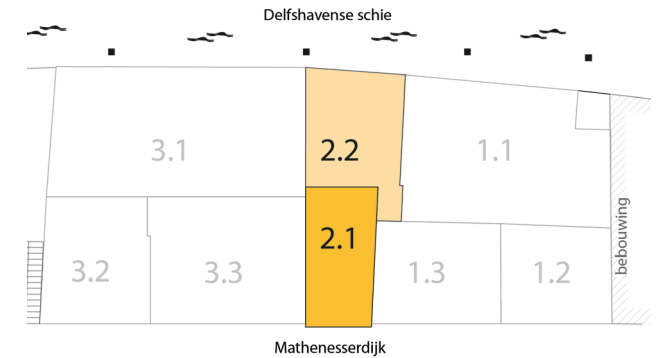
De gevel aan de Schiezijde is met eenzelfde ritme en materialisering als die van 3.1 gebouwd. Toch ontbreekt het deze gevel, net als die van 1.1, aan de detaillering van 3.1.

Overgangen en ontsluiting

Het souterrain is tamelijk gesloten, wat voortkomt uit de voormalige functie als tri-afdeling, waar de zware chemische reinigingen plaatsvonden. De gevels van de begane grond zijn opener en staan in direct contact met 1.1 en de gang naar 1.3 en 3.1.

BEGANE GROND

EERSTE VERDIEPING

2.1: details voorgevel

2.1: zuidelijke buitenmuur: raam

2.1: zuidelijke buitenmuur: deur

2.1: zuidelijke buitenmuur: deur

2.1: interieur

2.1: rechts de oostelijke buitenmuur

2.1: achtergevel (kap boven eerste verdieping)

2..2: venster souterrain

2.2: venster souterrain, zware constructie
voormalige tri-afdeling

CONCLUSIE CLUSTER 2:

Cluster 2 is de overgangszone tussen de grotere clusters 1 en 3. Deze zone staat los van zowel de oude branderij (1.1) als het fabrieksgebouw uit 1926 (3.1), ook al is de gevel aan de Schiezijde doorgetrokken. 2.1 is een zelfstandig onderdeel, door de nog aanwezige scheidingsmuren. 2.2, de triafdeling aan de zijde van de Schie, was altijd een aparte ruimte binnen het complex, doordat hier werd gewerkt met trichlooretheen. De gevel langs de Schie is gelijkgetrokken met 1.1 en 3.1, zodat het hele complex zich vanaf het water als een herkenbaar geheel voordoet. De gevel is echter van mindere kwaliteit en gaafheid dan die van 3.1.

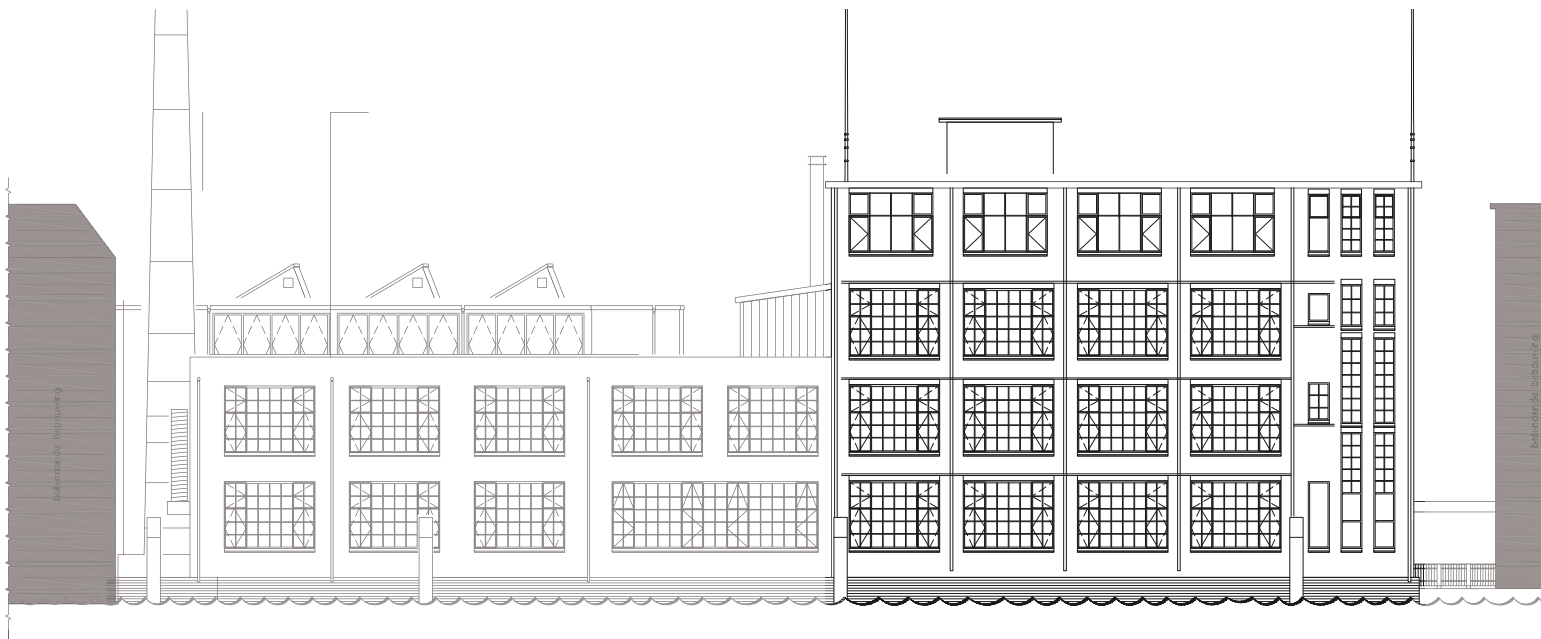
Gang van 2.2 naar Mathenesserdijk
met links hoek 2.1,

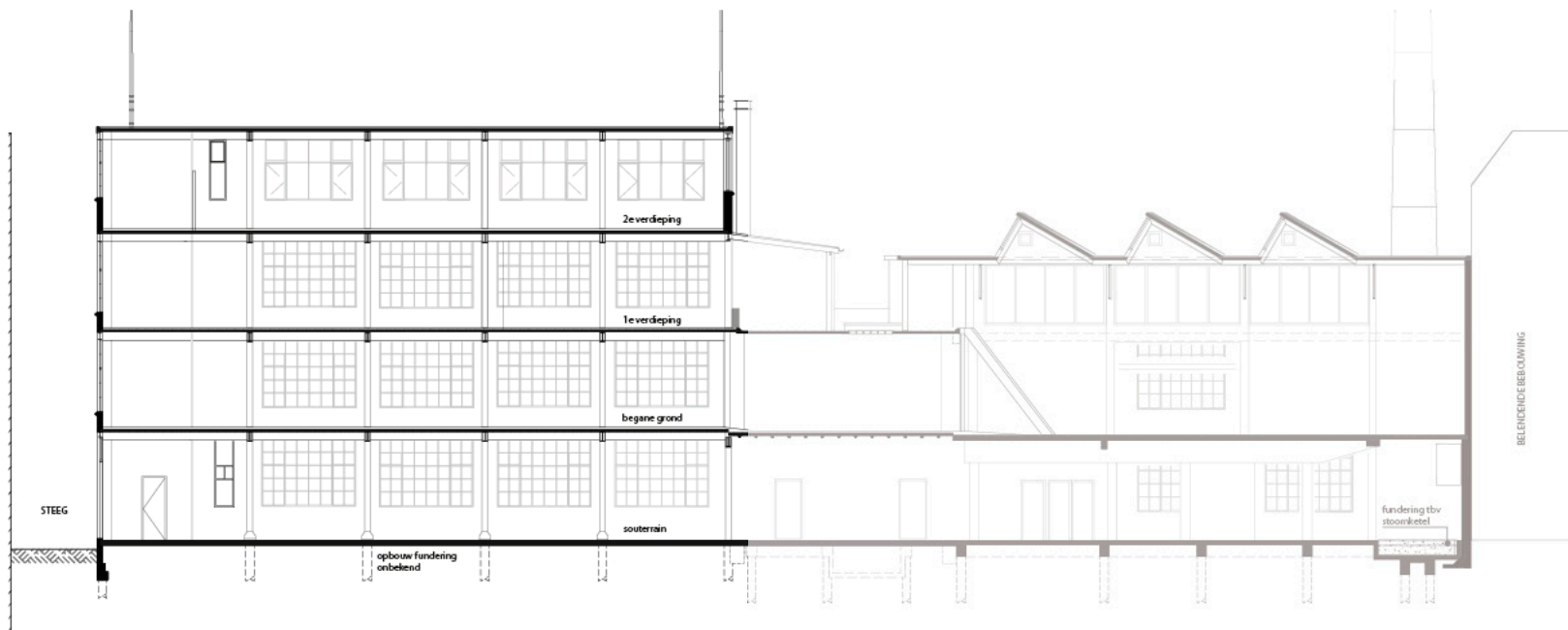
Buitenmuur met authentieke deur van
2.1

Muur 2.1 op eerste verdieping

NOORDOOSTGEVEL
(schiezijde)

DOORSNEDE

3.1

Structuur/bouwwolume

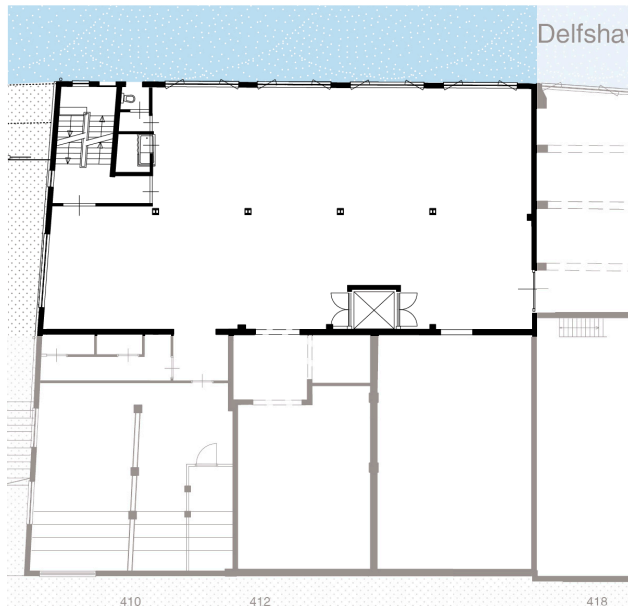
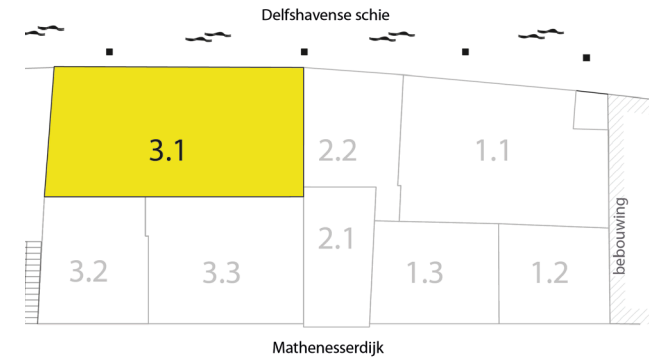
Gebouwd in 1926. Volume van souterrain en drie bouwlagen op een rechthoekig grondplan, waarvan de noord- en oostgevel een hoek van iets meer dan 45 graden vormen. In de noordoosthoek een trappenhuis, tegen de westelijke gevel een lift. Op de eerste verdieping een uitbouw op het dak van 2.2. Bouwlagen zijn in hun originele vorm (zonder gipswanden) ruime, open, lichte ruimtes. Eerste en tweede verdieping hebben zowel in oost- als zuidzijde vensters.

Overgangen en ontsluiting

Souterrain is vrij gesloten en wordt ontsloten door deuren naar verschillende ruimtes. Begane grond staat in directe verbinding met ruimtes van 3.2 en 3.3.

Gevels

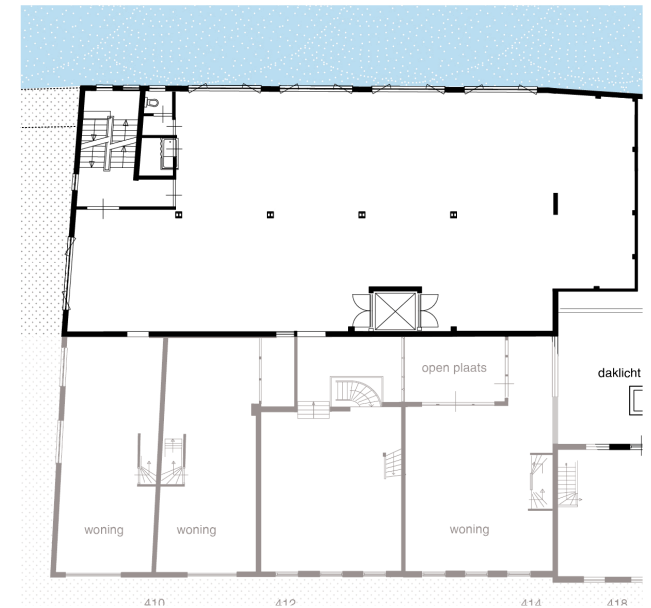
Gevels van witgekeimde baksteen (onduidelijk is wanneer deze keimlaag is aangebracht), horizontaal geleed door grote vensterpartijen. Vensters worden geaccentueerd door een raster van stalen profileren en hebben zelf stalen kozijnen en roedeverdeling. Het trappenhuis wordt in de gevel weergegeven door smalle verticale vensters. Met uitstekende koppen tussen de tweede en derde verdieping worden de tekst 'NV Roeloff's Uitstoomingsinrichting' gevormd, echter nauwelijks nog zichtbaar.

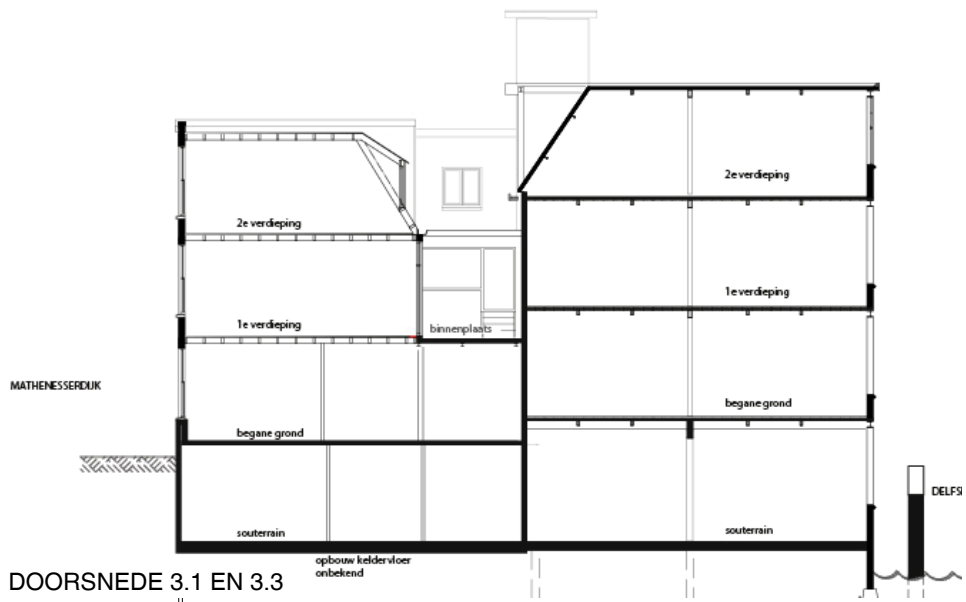
SOUTERRAIN

BEGANE GROND

EERSTE VERDIEPING

ZUIDWESTGEVEL (Mathenesserdijkzijde)

3.2

Structuur/bouwwolume

Het volume is tegelijkertijd met 3.1 gebouwd, maar is wel een afzonderlijk pand. Souterrain wordt deels gescheiden door een tussenwand, aan de straatzijde bevinden zich trapsteden. Begane grond is opgedeeld in kleinere ruimtes, achterzijde staat in open verbinding met 3.1. Eerste en tweede verdieping in tweeën gedeeld; bestaan uit twee zelfstandige, voormalige woonruimtes over twee bouwlagen.

Overgangen en ontsluiting

Op begane grond is de voormalige laadruimte, waardoor hier een directe verbinding is met de straat. Eveneens ingang van de fabrieksruimte uit 1926, staat daarmee ook in open verbinding. Daarnaast aparte ingang naar trappenhuis die naar eerste verdieping leidt.

Gevels

Door ingang fabriek, ingang woningen en laadruimte drie ingangen in voorgevel. Voorgevel past met bruine baksteen en natuurstenen details in vormentaal van de wand, is echter iets soberder.

3.3

Structuur/bouwwolume

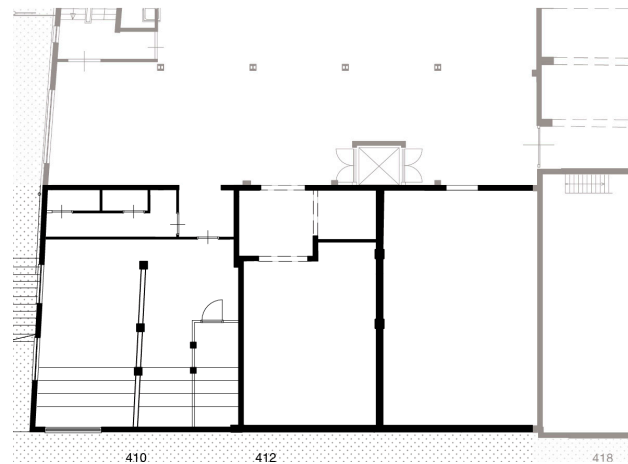
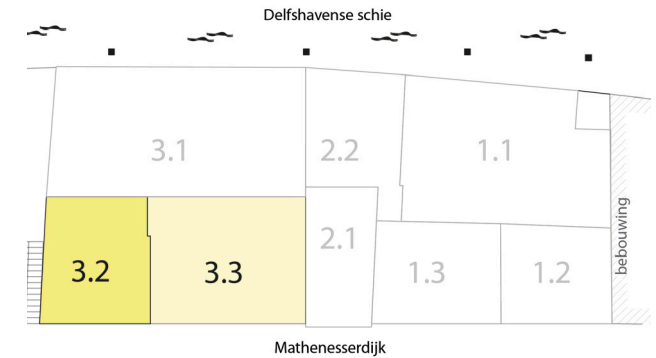
Solitair bouwwolume uit 1911, architect was Jac. Bekink. Tot in de jaren dertig heeft dit deel gediend als Bank van Lening. Rechthoekig grondplan. Souterrain bestaat uit een grotere ruimte die in directe verbinding staat met 3.1 en twee kleinere, afgesloten ruimtes. Straatzijde van begane grond is afgesloten, daaraan vast een kleine, gesloten berging. Verdieping is deels versmald vanwege achterliggend plat en patio.

Overgangen en ontsluiting

Wisselend open en gesloten ruimtes, waarvan de eerste voornamelijk in directe verbinding staan met 1.1. Achterzijde begane grond is open en staat in directe verbinding met 1.1.

Gevels

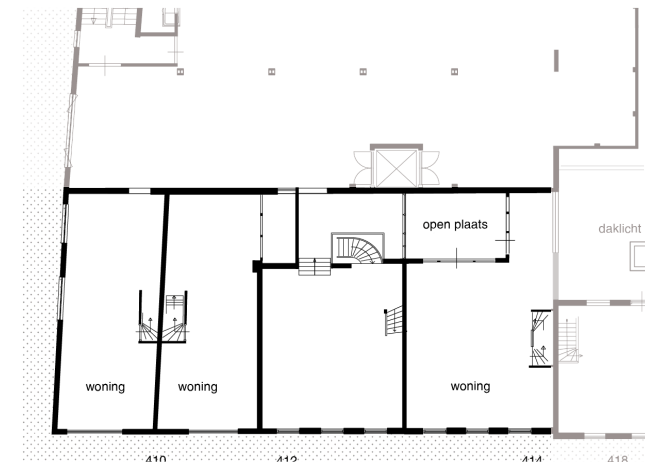
Voorgevel met representatieve architectuur: roodbruine baksteen met accenten van uitstekende en gele bakstenen, hoge ramen, symmetrische indeling.

SOUTERRAIN

BEGANE GROND

EERSTE VERDIEPING

3.1 noordgevel

3.1 begane grond

3.1 plafondconstructie met transportbaan

3.2 en 3.3: details voorgevels

3.3: kluisdeur voormalige bank

3.3: overgang naar 3.2 en 3.1

Patio tussen 3.1, 3.2 en 3.3

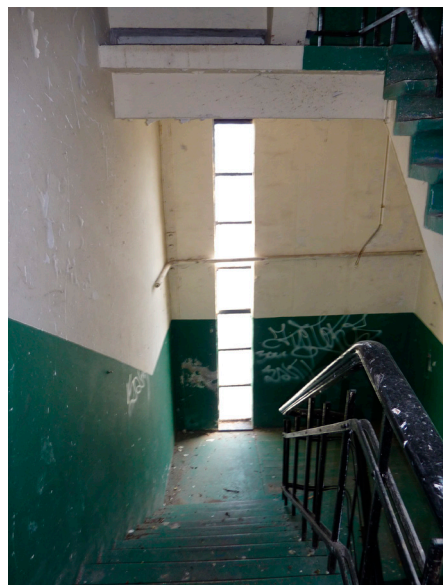
3.1 lantaarn

Restant buitenmuren 3.2 en 3.3, verbonden met 3.1

3.1 tweede verdieping in zuidelijke richting

3.1 trappenhuis

CONCLUSIE CLUSTER 3

Cluster 3 vertoont een vergelijkbare indeling als cluster 1, maar dan met een grotere samenhang. De delen aan de straatkant hebben een pandsgewijze opbouw en indeling. Bijzonder is dat 3.1 en 3.2 in dezelfde periode zijn gebouwd, maar een heel andere opzet, materialisatie en vormgeving kennen. Dit heeft te maken met de functionele indeling en de (kennelijke) wens om aan de Mathenesserdijk een harmonieuze gevelwand te behouden. Zo kwam er aan de straatkant een representatieve, 'traditionele' architectuur, en aan de Schiezijde stoere, industriële architectuur.

Om de gelaagdheid en differentiatie van het complex vast te houden, is het aanbevelingswaardig om de opzet van twee panden aan de dijk en een fabriek aan de Schie, in de toekomst herkenbaar te houden, ook in het complex (met name de achtergevels van de panden aan de dijk).

De fabriekshal uit 1926 is een gaaf voorbeeld van industriële architectuur uit de jaren twintig. De samenhang tussen vorm en functie is goed te zien bij het trappenhuis dat duidelijk weerspiegeld is in het gevelbeeld door smalle, verticale vensterpartijen. Dit cluster is architectonisch het meest bijzondere onderdeel van het complex, dat het verdient om niet alleen in de uitwendige vorm, maar ook in de indeling met een zichtbare draagstructuur en forse ruimten beleefbaar te blijven.

CONCLUSIES COMPLEX

EXTERIEUR

Het onderscheid tussen de panden aan de straatkant en de Schiezijde is diep geworteld in de geschiedenis van Delfshaven. Dit deel van de Mathenesserdijk was een representatief onderdeel van de stad en had een verschijningsvorm die daarbij paste. Rijk gedetailleerde gevels uit diverse perioden typeren het straatbeeld. Dat er een groot fabriekscomplex achter schuilt wordt aan deze kant alleen duidelijk door de vroege vorm van gevelreclame, de laadruimte en de detonerende gevel van nummer 420. Ook binnen de bouwvolumes is deze verscheidenheid te vinden, wat voortkomt uit de voormalige functiemenging van wonen en werken. Een mooi voorbeeld van deze differentiatie is het ontstane daklandschap. De Schiezijde typeert zich door grotere, meer eenduidige volumes. Er is in dit ontwerp en latere verbouwingen duidelijk gestreefd naar een gebalanceerd beeld dat geënt was op de vormentaal van de grote fabriekshal uit 1926.

Een voorbeeld van historische gelaagdheid is het pakhuis aan de Mathenesserdijk, dat met zijn representatieve gevel en grotendeels authentieke wanden het meest solitaire onderdeel aan de straatkant vormt. Dit gebouw werkt als een scharnierpunt voor het hele complex en een verbindingszone tussen clusters 1 en 3.

Aanbeveling:

Behoud de specifieke kwaliteiten van gevels en bouwvolumes door aan de straatkant te streven naar behoud van differentiatie en historische gelaagdheid. Het is belangrijk om de relatie tussen bouwvolume en gevel te behouden, om zo te voorkomen dat deze gevelwand slechts een lege huls wordt. Aan de Schiezijde bestaat een veel sterkere bouwkundige en visuele samenhang.

De fabriekshal uit 1926 is van een hoge architectonische kwaliteit, die vraagt om een zorgvuldige herbestemming en detaillering.

INTERIEUR

De grote ruimtes aan de Schiezijde zijn kenmerkend voor de voormalige functie. Vooral de openheid van de ruimtes in het blok uit 1926 is vernieuwend en geslaagd, waardoor de waarde van dit deel hoog is. Deze opzet vindt een doorwerking in constructie en vormgeving. Binnen het complex is er ook verticaal gezien verscheidenheid. Het souterrain en de verdiepingen zijn nog het meest gedifferentieerd. De ruimtes op de begane grond zijn

bijna geheel open en ontsloten door de vernieuwingen in de jaren vijftig. Ook de hoogteverschillen tussen straatkant en Schiezijde zijn hierdoor grotendeels verdwenen, maar dienen bij aanwezigheid als herinnering aan de verschillende bouwfases van het geheel.

Aanbeveling:

Door verbouwingen in de jaren vijftig is de indeling van het complex weliswaar praktischer geworden, maar is er veel van de historische gelaagdheid verloren gegaan. Probeer daarom ook verticaal gezien waar mogelijk verschillen te behouden, ter bevordering van de leesbaarheid van het pand.

Voor een optimale lichtinval zijn tussen de straatkant en de Schiezijde gedeelten opengehouden, vooral op de hogere verdieping. Dit accentueert het verschil tussen de twee sferen. De tussenzone heeft een belangrijke functie van scheiding en verbinding tegelijk tussen de pandsgewijze opbouw aan de dijk en de complexmatige bouw aan de Schie.

CONSTRUCTIE

Door de diverse bouwfases zijn er verschillende, informele overgangen tussen volumes ontstaan. Evenals de hoogteverschillen zijn deze echter grotendeels verdwenen in de modernisatie tijdens de jaren vijftig. Toch zijn de overgangen vaak nog goed te herkennen, bijvoorbeeld aan de verschillende soorten constructies: hout en baksteen in de panden aan de straatkant, gewapend beton aan de Schiezijde. De verschillende soorten gewapend beton (betonplaten uit de jaren twintig en vijftig, plafonds met zichtbare bekisting, variatie in volume van betonnen staanders en liggers), al sinds de bouw open en zichtbaar, zijn kenmerkend voor de verschillende bouwfases.

Aanbeveling:

Probeer de overgangen tussen de verschillende clusters te behouden door waar mogelijk juist de constructie herkenbaar te laten.

NOTEN & BRONNEN

NOTEN

1. GAR Adresboeken 1890-1939, 1892
2. Pandkaarten DS+V Rotterdam, Mathenesserdijk 418, blad 2
3. GAR Adresboeken 1890-1939, 1918
4. Archief DS+V, no 9877, KL4RII
5. GVN: 'Bims-betondaken'
6. AHHD 364-1951
7. Archief Patrick Boel, Verkoopakte 15 februari 1973
8. 'Creatieve broedplaats De Fabriek moet onmiddellijk sluiten', AD/Rotterdams Dagblad 16 februari 2008

LITERATUUR

'Creatieve broedplaats De Fabriek moet onmiddellijk sluiten', *AD/Rotterdams Dagblad* 16 februari 2008

Delven in Delfshaven, beknopte geïllustreerde geschiedenis van een stadskwartier, Den Haag 1979

H.J.F. de Roy van Zuydewijn, *Rotterdam Delfshaven (met foto's van Dick Rijnke)*, Rotterdam 1990 [1981]

H.A. Voet en H.J.S. Klaassen, *Groeten uit Rotterdam-West. Deel 2: Delfshaven, Bospolder, Tussendijken, Spangen en Oud-Mathenesse*, Capelle aan den IJssel 1992

H.C. Hazewinkel (red.), *Rotterdams Jaarboekje 1950*, Rotterdam 1950

Paul van de Laar, Stad van Formaat. *Geschiedenis van Rotterdam in de negentiende en twintigste eeuw*, Rotterdam 2000

J.C. Okkema, *Delfshaven in oude ansichten*, Zaltbommel 1977

ARCHIEVEN

Archief Hoogheemraadschap Delfland (AHHD) : Inventaris van het Registratuur-archief Delfland 1920-ca. 1981, G.J. Klapwijk, 07.352.627E.-.07.352.627 Delfshaven, 11288: Stukken betreffende het beheer van de waarborgsom voor het hebben door N.V. Roeloff's Uitstoomingsinrichting te Rotterdam van een leiding voor de lozing van afvalwater op de boezem, kadastraal Delfshaven sectie A nrs. 728, 2545 en 3104, 1926-1967.

Gemeentearchief Rotterdam (GAR)
Pandkaarten Dienst Stedenbouw + Volkshuisvesting
Bouwdossiers Mathenesserdijk 410-430

Archief Dienst Stedenbouw + Volkshuisvesting Rotterdam (DS+V)

WEBSITES

Geheugen van Nederland (GVNL), www.geheugenvannederland.nl

Met dank aan Patrick Boel, bewoner van de voormalige directeurswoning, voor het ter beschikking stellen van zijn archief en zijn kennis over de ontwikkeling van dit deel van de Mathenesserdijk.

ROELOFF'S
'TSTOOMINGSINRICHING